

ЙОРДАН РАДИЧКОВ
СВИРЕПО НАСТРОЕНИЕ

chitanka.info

ВЕРБЛЮД

ВЕРБЛЮД

ЛЕБЕДИ МОИ

Един циганин имаше няколко циганчета. Те бяха черни като дявола и мръсни като дявола. Веднъж циганчетата се втурнаха в една локва, почнаха да си играят и да се плакнат в нея и станаха по-черни от дявола и по-мръсни от дявола.

Излезе старият циганин пред катуна, видя черните и мръсни деца в локвата и възкликна от умиление:

„Лебеди мои!“

В старите черказки хроники е записано, че верблюдът живее навсякъде: в пясъка, във водата (имало водни верблюди), на небето; който може да погледне в Слънцето, ще види в неговото око верблюди. Записано е още, че той е дошъл най-напред от Луната — опустошил там всичко и когато нямало повече какво да пасе и потъвал навсякъде в прах до гърди, се разпръснал из вселената. Според същите хроники треви и храсти ще се появят на Луната едва след хиляда години и чак тогава ще може да се пасе.

Времето на разселването съвпада с чумното време. Черказци едва погребали своите умрели върху високото плато и на другия ден забелязали, че между камъните се разхождат верблюди. Възможно е туй да са били миражи, или пък очите на страха да са открили това. След време верблюдите изчезнали и когато черказци отишли на платото, видели, че то е оголено като кост и че тук и там върху камъните имало следи от зъбите на верблюда. Може би заради туй в хрониките е записано, че верблюдът яде камъка, както ръждата яде желязото.

Бог създава, верблюдът руши; той превръща всичко в пясъци.

Там, дето живеят верблюди — в Сахара или зад дългата китайска стена, — земята е превърната в пясък. Никой не знае кога и откъде ще се появи верблюдът, защото той живее навсякъде.

Старите хроники отделят особено място на едно откритие: хората, живеещи с верблюд, виждат край себе си фантастични истории. Много странни работи са станали по времето на верблюда. Един ден на небето се появили крави с рибешки опашки. Те не били нито хвъркати, нито пък били заковани там, махали си съвсем спокойно опашките и преживявали. Друг път на платото излязъл египетският фараон и държал реч. В хрониките не е записано нищо от речта, вероятно летописците не са разбирали египетския език. Фараонът нарисувал върху небето крокодил, качил се на него и преминал над къщите. От комините на къщите му влязъл пушек в очите и той плакал.

Неизвестен черказец се прибрал една нощ и вместо жена си намерил в леглото коза. Щом погледнал навън, черказецът видял на прозореца глава на верблюд.

Благодарение на верблюда селяните можали да видят Ной и неговия ковчег. Той се появил на платото, пуснал гълъба, но птицата не намерила маслиново клонче (в Черказки маслиновото дърво не вирее), върнала се в ковчега и Ной си заминал, като решил, че водата на потопа още не се е оттеглила. Веднага след Ной на платото излязъл верблюд и почнал да чеше хълбоците си в камъните. Веднъж пък изникнала от земята триглава ламя и почнала да бълва огън и пушеци. Черказци се въоръжили и се втурнали да отсекат главите на ламята и да спасят селото. Чудовището изчезнало, сякаш пропаднало вдън земя. Вместо него черказци намерили там три верблюда да клатят спокойно косматите си глави.

Времето на верблюда станало като сън. Сините небеса се задръстили толкова много, че Слънцето едва намирало пролуки да се провере — то добивало формата ту на риба, ту на насекомо, ту подскачало като скакалец, ту ставало квадратно.

Небесата се изпълнили с градуве, крепостни стени, пасбища, имало две голготи и два божигроба, кръстоносци яздели железни коне, Мойсей се разхождал със скрижалите, като застъпвал Слънцето по опашката, а турци и кърджалии въртели овни на шишове; в същото небе видели как Пилат си измива ръцете, как Крали Марко вдигнал цялата земя и потънал до колене в небето, как Геновева живее с

кошутата, какъв е адът и как точно дяволите измъчват грешниците — всичко видели старите черказци — и огъня, и казаните, и катрана. Самите дяволи седели като турци край огъня и много приличали на турците, които въртели овни на шишове. Всичко съществуващо преди черказци — бащи, деди и бабички — се появявало и чезнело върху небето; там те видели и самия Попокатепетъл — вулкана — как изригва огнена земя и застива внезапно, за да добие формата на верблюд.

Хрониките отбелязват също, че старите българи, щом дошли на наша земя, отведнъж открили на нея своите стари пасбища, жените си, дори децата и внуците си, пуснали конете, решени, че тук им е коренът, и когато насядали край огньовете, за да си нарежат на тънки резени пастърмата, зърнали в древната нощ усмивките на славянки, блуждаещите сенки на верблюди и силуетите на коне, които пият вода от Волга. В хрониките не се обяснява как тези неща са видени заедно — вероятно в туй им е помогнал верблюдът — той тогава се е усмихвал.

Много работи са видени, а други са преразказани и записани според разказите на втори и трети лица. Наши мореплаватели са се опитвали да открият Америка, преди още тя да бъде открита, но по пътя си срещали огромни препятствия, страшни водни гърбици, които трошели на трески корабите им, и понеже нашите познавали вече верблюда, откривали него в тези водни гърбици (в началото казахме, че има и водни верблюди). Въпреки всичко някои са успявали да се измъкнат с хитрост и са откривали Америка, но нито един от тях не се е върнал в Черказки, за да разкаже.

Летописците твърдят, че онези, които помиришат верблюда, забравят своя произход и в душата им пониква едно черно цвете. Всичко туй е усложнено от предположения и преразкази и може да се обясни единствено с намесата на верблюда. Някои пък твърдят, че всеки умирац виждал усмивката на верблюд. Цар Дарий също видял такава усмивка; старият кмет на Черказки, който направи чешма по времето на кметуването, признал, преди да издъхне, че един верблюд е влязъл в стаята, усмихва му се и го кани да тръгне с него на път. Нашите и досега са убедени, че през студеното огнище на покойното време човек може да бъде пренесен единствено от верблюд.

Един черказки пустинник, уединен сред камъните на платото, виждал всяка нощ как една черказка селянка му се усмихвала и го викала. Тя лъскала светлите си зъби върху камъка и все повече се усмихвала. Една нощ пустинникът не издържал, излязъл иззад камъните и в същия миг открил, че не жена, а самият верблюд стоял там и си точел зъбите... Тъй е пропаднал пустинникът и колкото и да търсели на другия ден, дори кост не можали да открият от него — намерили там само една рибена люспа. Тогава решили, че колкото по-голяма е усмивката, толкова по-голяма е вероятността за верблюд.

Селянка разпространяваше дълго слуха, че мъжът ѝ ходи нощем с верблюд. Времената ставаха нови, верблюдът остаряваше, даже за известно време и съвсем го забравяха. Та тази селянка тъкмо в по-новите времена заговори за верблюд и отначало това събуди насмешка, но после зазвуча сериозно и нейните братя една нощ проследиха мъжа ѝ и макар че той много старателно прикривал дирите си, го намериха в една купа сено с верблюда. Черказецът си призна, че чак когато се пристрастил дотолкова, че всяка нощ ходел в купата със сено, разбрал, че това е работа на верблюд. Той не каза дали се е учил заедно с него да яде сено, пък и не го питаха, защото за какво ли друго е можел да ходи!

Пак по това време в черказкия манастир дойде калугер с шевна машина. Той си седеше кротко до прозореца в своята килия и въртеше машината. Можеше да ушие всичко на нея — и мъжко, и женско, и детско. Той шиеше съвсем евтино и седеше кротък като огнище зад прозореца със съвсем кротка усмивка върху косматото си лице. Черказките жени почнаха много да си шият дрехи и навсякъде заговориха за калугера и толкова много говореха, че мъжете решиха, че има някаква магия, и провериха съмненията си... Трябва ли да ви уверявам, че и тук имаше замесен верблюд в косматото лице на калугера.

Един чиновник в общината, незабележим човек с ръкавели, изведнъж реши да се ожени и премина няколко баира, за да си вземе жена. Тези баири лежаха кротко като верблюди и дядото на чиновника го съветваше да не отива толкова далече и да се спъва по гърбиците на верблюдите, защото не се знае какво ще влезе в къщата. Чиовникът не вярваше на старите хроники и си доведе великолепна жена; тя бе яка като Дан Колов — поне тъй твърдяха всички, които бяха виждали

бореца по панаирите. Веднъж (бяха си направили къща и я покриваха, жената носеше кал, а мъжът я качваше с кофа) двамата се скараха, жената му каза, че ще го хвърли от къщата, защото гредите на тази къща са нейни, нейният баща ги е докарал от планините. Тихият човек се разбесня, хвърли отгоре пълната кофа върху жена си и макар че тя бе много яка жена, падна в калта и лежа така известно време, за да си вземе дъха. После ревна като лъв и каквато беше едра и както бе гневна и потна, взе първото сечиво и почна да разбива с него къщата. Мъжът падна от покрива, струпана се съседя, но никой не смееше да пристъпи напред, за да измъкне сечивото от ръцете на жената. Тя въртеше своето страшно сечиво и разбиваше къщата и не спря, докато не превърна всичко в купчина тухли и греди, сякаш оттук бе минало земетресение. Жената се измъкна от червения облак, вдигнат при разрушаването, хвърли сечивото (това бе едно страшно и тежко рало) и погледна струпания народ спокойно, а народът откри върху лицето ѝ едва забележима усмивка. Почнаха да си шушукат, че това е верблюд, и се измъкнаха тихо, а верблюдът ги гледаше с меката си усмивка... Жената запази тази усмивка и след като лежа в болницата и нейният отпечатък се вижда и днес върху лицето ѝ. Тя крачи навсякъде из село, вдига рала и щом чуе гръмотевици, предупреждава черказци да се скрият по домовете, защото от небето ще дойдат верблюди и ще разрушат селото.

Знаменията в небето, записани в старите хроники върху кожата на верблюд, не се повториха. Никой повече не видя Ноевия ковчег, кръстоносците или пък египетския фараон с крокодила. Ние можем да завиждаме само на старите летописци, свидетели на фантастични събития и явления, но можем и да се радваме, че не живеем под страха за ужасната поява на верблюда, нито пък ще тръгнем подир миражите, които издига иронично пред нас, за да ни примами или да ни накара да настръхнат косите ни.

Благословено е нашето време!

И все пак, когато прелиствам старите хроники, когато преминавам през платото, върху чиито скали се виждат следи от зъбите на верблюда, или оглеждам венеца от планини, изплетен от гърбиците на верблюди, не мога да не усетя студенина в сърцето си. Спомням си също записаното от последния езически летописец, когато в Черказки нахлули християните: „И боговете, и хората са създадени от

верблюда!“ Опитвал съм се да гледам в Слънцето, за да видя наистина ли там има верблюд, но никога досега не съм откривал нищо, защото, щом погледна, и цялото небе се изпълва изведнъж с въртеливи движения.

Извънредно много съм затруднен с тези хроники и от самото название *верблюд*. На руски език тази дума значи камила. Но тълкуванието, което се дава на верблюда, отделни откъслечи от неговото описание и начинът на появяване и изчезване в никакъв случай не могат да бъдат свързани с камилата, макар че на няколко места става дума за гърбици. В една хроника се казва, че верблюдът ражда като човек, кърми като човек, макар че пасе само трева. Верблюдът живее единствено чрез тревата, доказателство за което е неговото преселване от Луната след опустошаването ѝ. Но как тогава да си обясним обстоятелството, че има и водни верблюди?

И после: защо верблюдът руши земята и я превръща в пясък? Не трябва ли тъкмо там да потърсим корена на загадката?

Още от детството ние, черказците, всмукваме заедно с майчиното мляко и хрониките за верблюда. Пак по същото време откриваме окото на Слънцето, за да зажумим пред неговата ослепителна светлина. Съветваха ни да не гледаме Слънцето, защото ще видим на него верблюд, а който види верблюд, ослепява. Ние не гледаме окото на Слънцето, затова пък можем да гледаме в което си искаме друго око. Червеното и кръгло кокоше око, жълтото око на кучето, черното биволско око, лъскавото око на коня, където човек може да се огледа. Това са все доверчиви очи, те са спокойни и ви гледат тъй, сякаш че търсят подкрепа. В тях няма верблюд.

Къде да търсим тогава верблюда?

Никой не знае каква форма има той, каква е неговата големина, какъв цвят и какъв мирис има.

Кожите от верблюд, върху които са писани старите хроники, са обработвани на ръка, после времето също тъй дълго ги е обработвало, тъй че ако ги погледнете днес, не ще определите цвета на верблюда и по никакъв начин не може да се докаже той люспест ли е, космат ли е, дали не е имал бронята на старите змейове, или пък е бил гладък като големите морски риби.

Разпитвал съм стари хора и някои от тях са ми казвали със сигурност, че верблюдът има копито — понякога нощем може да се чуе

как удря с копито земята.

Други са ми казвали, че няма копито, а само глава като кука и две уши, за да може да чува всичко.

Трети пък твърдят, че верблюдът може да бъде дърво, куче, надгробно слово, коридор или пък човек, както и гушцер; той можел да стои зад вратата ви, без да го виждате, само понякога ще усетите дишането му; или пък както си седите понякога, не сте ли забелязвали край вас въздухът да се раздвижва — виждали сте навярно: това е верблюд; или когато сте в къщи, с жената, изведнъж скачате настръхнали, готови сте да се разкъсате със зъби — знайте, че това е работа на верблюд, че той клечи в ъгъла и ви гледа с невидимото си око.

А има и черказци, които мислят, че това са стари истории, времената на верблюда са отминали, хората все пак са излезли похитри от него, като измислили времето, разделили го на години и всяка година ни отдалечава от верблюда. Затуй си честитим Нова година! Старите черказци, когато изпращали старата година, казвали: „Отиде си и тоя верблюд!“

В това предположение за времето има известен смисъл, човекът е трябвало да прибегне до хитрост, за да се спаси от ужаса на верблюда, макар че той продължава да върви с копитата си през времето и тук и там ние откриваме върху камъка следи от зъбите му. И досега още не е обяснено защо на няколко години има по една високосна година и месецът февруари става по-голям с един ден. Тъкмо този ден, казват някои черказци, е опашката на верблюда. Който имал добро обоняние, можел в този ден да усети мириса на верблюд.

Трябва да сме доволни все пак и да се поздравим, че човекът е измислил годината, за да може да измерва с нея отдалечаването си от верблюда; и пак посредством нея той ще определи кога са изминали тези хиляда години от преселението, за да поникне трева на Луната и да отидем на нея.

Първите летци след откриването на летателните уреди не забелязали никъде верблюди в пространството. Космонавтите на Съветския съюз и на Съединените американски щати също не разказват нищо за верблюда. Възможно е той да е проникнал много дълбоко във вселената и подобно Халеевата комета само понякога да ни навестява.

Той обезателно ни навестява. През 1959 година учените се озадачиха, че Земята почна да се върти по-бавно. Убеден съм, че някой верблюд е легнал на пътя ѝ и си играе с нея, както котката си играе с кълбо прежда.

Мнозина черказци твърдят, че ако ви ударят в гръб, това било верблюд; че ако чукате на някоя врата и не ви отворят, знайте, че зад вратата дреме око на верблюд. Че ние няма къде всъщност другаде да го търсим, а трябва да се вглеждаме в човешкото око. Тези черказци се опират пак на старите хроники, където на няколко места е записано — вгледайте се в окото, надникнете в неговия кладенец и вижте дали на дъното не дреме верблюд. Старите черказци, преди да тръгнат на път, са се гледали дълго в очите, както и преди да започнат някаква работа. За тях това е било лесно, те са познавали верблюда.

Времето, макар и снизходително, е извършило тази несправедливост към нас, като ни принуждава да търсим нещо, без да го познаваме. Ние не можем да се откажем от търсенето на верблюда, след като заплашва да превърне земята ни в пясъци само заради ужасния си навик да живее в пясъци. Пък и не само земята, той всичко превръща в пясък. Старите хроники ни казват, че ако видим прашна въздишка в пустинята, то това било въздишката на верблюд. Физиците наричат този верблюд атомен взрив, от чиито нажежени зъби пясъкът става на глеч — подобно глечта на застиващия Попокатепетъл, който черказците видели в своите небеса. Ако в градината на човечеството зърнем прашната въздишка на верблюд, това е лошо знамение — небето може да се изпълни с кръстоносци, голготи и кърджалии, налякали край огньовете, а Ной ще пуска гълъба на платото, за да дири маслиненото клонче.

Верблюдът — казват хрониките — може да превърне в пясък и най-зелената градина на приятелството. Окото да бъде будно, защото никой не знае кога и откъде ще се появи той — той живее навсякъде!

Това ми казват старите черказки хроники за верблюда и аз не мога да не им вярвам, защото те са записани върху самата му кожа.

ЗЕЛЕНОТО ДЪРВО

Трябваше ли да съжаляваме, че в нашите гори няма зелено дърво?... Баща ми казваше, че няма защо да се съжалява, а ще трябва да се отиде в планините да се донесе оттам едно зелено дърво, да се посади и с това щяла да свърши цялата работа. „Също като фазаните ли?“ — питахме ние. „Също като фазаните“ — казваше баща ми.

По онова време в нашите гори разселиха фазани и понеже тази птица била царска, то и нашите гори щели да станат царски според думите на лесничея. Селяните веднага избиха фазаните и цяло лято носиха върху шапките си фазанови пера за своя голяма чест. Те питаха лесничея: „А лъвовете няма ли да разселват?“ „Защо лъвовете!“ — не разбираше лесничеят. „Че да изядат и нас, и вас“ — казваха селяните. Един учен селянин обясни тогава, че дори и да разселят лъвовете в нашите гори, то те няма да могат да живеят, защото през зимата лъвът би трябвало да си изкопае дупка и да се прибере в нея на топло, а лъвът не умее да копае дупки. Така ние разбрахме, че никога в нашите гори няма да реват лъвовете или да се разхождат кротко като крави, излезли на паша по поляните.

Същото си го мислехме и за зеленото дърво, макар че баща ми твърдеше, че по-просто от това нямало. Вероятно и вие сте забелязали, че това, което за децата е сложно, за възрастните е винаги просто; както и обратното. Но нека не се отклоняваме, а да продължим нататък.

На нас ни правеше извънредно силно впечатление как едно дърво може да си е винаги зелено. През есента листата на дърветата окапваха и нашите гори потъваха до колене в шума. Нощем и тайно в шумата никнеха гъби. Нощем и тайно в шумата се окопаваха костенурки; те имаха огромни къщи, но пак се бояха от зимата. Червеникавата козина на вълка посивя — една сутрин ние едва можахме да го различим на хълма сред блуждаещите изпарения на горите. Дърветата потъмняха, ветровете се лутаха между тях, нещо шушнеха, но никой не им обръщаше внимание, защото чакаха зимата.

Зимата вече клечеше върху покрива на планините. Ние си мислехме, че тя сигурно си вика сега: „Да слеза ли — да не слеза ли?... Май че ще трябва да слеза.“ Щом дойде зимата, нашата е лесна — сядай на шейната и се спускай!

Но си мислехме и за зеленото дърво. Ами ако една сутрин видим в горите вместо зима самото зелено дърво, слезло от планините нощем и тайно! Сигурно ще бъде хубаво като покойните приказки от студеното огнище на баба. (Няма я баба!) Ако това зелено дърво изникне в горите, то наоколо всичко ще се изпълни с птици и ако няма къде да свиват гнездата, в самото зелено дърво ще ги свият — гнездо до гнездо (и птица до птица); какво мътене ще започне на птичетата! Какво чудо ще бъде, кога птичетата надникнат и видят бялата пустош на зимата и лисицата, която върви и с опашка прикрива дирите си!...

Ами пойни птици ще има ли? Как няма да има! Щом видят зеленото дърво, и веднага ще кацнат на него. Птичето е малко и главата му е малка, но то си има достатъчно ум, за да разбере тая работа. Така казваше баща ми и на нас, дори и да не вярвахме на всичко, ни се щеше да е така.

Ето колко много ни вълнуваше зеленото дърво в ония години и колко много съжелявахме, че го няма в нашите гори, въпреки успокояването на баща ми, че няма защо да се съжелява, а ще трябва да се отиде в планините, да се донесе оттам едно зелено дърво, да се посади и с това цяла да се свърши цялата работа. „Също като фазаните ли?“ — питахме ние и т.н., както казахме още в самото начало.

Един ден баща ми отиде в планините по своя си работа и донесе оттам зелено дърво. Засади го на една много хубава поляна. Зеленото дърво стоеше настръхнало като таралежче, сякаш се ежеше на цялата гора, беше същинско зверче и бодеше, щом някой се опиташе да го пипне. „Диво е — каза баща ми, — но ние ще го опитомим!...“ Беше през пролетта, костенурките излязоха навън, започнаха да разхождат важно големите си къци по поляната, вълкът отново си смени козината, а дърветата почнаха да зеленееят.

Една сутрин отидохме на поляната да видим нашето зелено дърво. Него го нямаше. На мястото му стърчеше едно изсъхнало стъбло, пожълтяло и грозно — приличаше на магарешки бодил. „Няма да имаме ние зелено дърво!“ — казахме на баща ми. „Сигурно е било чурук“ — каза той. Не знаехме какво е чурук и той ни обясни, че било

турска дума, нали сме били под турско робство, много думи останали за употреба, затуй езикът ни още миришел на турчин. Но това нямало никакво значение и нямало защо да съжаляваме — ще отидем пак в планината и ще донесем оттам още едно зелено дърво. Ако трябва, нагоре с краката ще го обърнем, но пак ще го опитомим.

На следващата година баща ми отново донесе от планините едно зелено дърво, много по-голямо от първото, и отново го посади на поляната. Туй мисля, че беше през март — наоколо нямаше никаква зеленина, — докато баща ми копаеше яма за засаждането, на земята й тракаха зъбите от студ. Няколко дни след това костенурките налякоха на припек пред своите къщи и заразглеждаха любопитно зеленото дърво.

Ние вече бяхме съвсем сигурни, че сега нашите гори ще си имат зелено дърво, и си представяхме как хубаво ще стои то през късната есен и през зимата и колко хубаво си е наистина, когато зелените дървета са опитомени.

Но надеждите ни изсъхнаха и пожълтяха като магарешки бодил, защото един ден вместо зеленото дърво видяхме на поляната пожълтjало и грозно стъбло. То не поиска да се опитоми, това диво дърво, и нямаше представа колко много съжалявахме за него и колко потребно ни бе едно истинско зелено дърво през есента и зимата.

Можехме ли да не съжаляваме, че в нашите гори няма поне едно зелено дърво!... Баща ми каза отново, че няма защо да се съжалява, а ще трябва пак да се отиде в планините, да се донесе оттам едно зелено дърво, да се посади и с това щяла да се свърши цялата работа. „Също като фазаните ли?“ — попитахме ние и т.н., както казахме още в самото начало.

Баща ми е странен човек — щом си научи нещо, и веднага го прави. Едва дочака затоплянето на времето, отиде в планините и донесе оттам ново зелено дърво. То бе тъй диво и тъй много настръхнало, че ние стояхме на почтително разстояние от страх да не скочи върху някого. „Туй зелено дърво на желязо да го посадя, пак ще пусне корени! — каза баща ми. — Над главата му ще мътят орли!“

Вълкът смени козината си, костенурките насядаха пред къщите на припек, нашите гори измъкнаха соковете от корените и се покриха със зелени облаци. И когато всичко стана зелено, истинското зелено дърво, донесено от големите планини, изсъхна. Ученият селянин, за

когото споменах в началото и който наистина знаеше много не само за лъвовете, ами и за зеленото дърво, каза, че ние никога няма да го опитомим, защото е диво.

Но баща ми беше отчаян човек, той никога не се отчайваше и всяка пролет засаждаше в нашите гори по едно зелено дърво, донесено от планините. „Та ти не знаеш ли — питаха го селяните, — че няма да успееш да засадиш зелено дърво?“ „Знам“ — казваше баща ми. „Ами тогава защо всяка година садиш зелено дърво?“ „Ами какво друго да правя?“ — питаше на свой ред баща ми. И ви казвам самата истина, че те нищо не можеха да му отговорят. Можеш ли да кажеш някому да не засажда зеленото дърво, когато то е неговата надежда!

И тъй сега аз садя всяка година по едно зелено дърво в нашите гори, макар че то всяка година изсъхва. Аз си зная, че един ден в нашите гори наистина ще има зелено дърво в най-късната есен и в най-лютата зима и че щом се затопли, костенурките ще излязат пред къщите и ще си прехапят езиците от изненада.

ПАТИЦАТА

Ето го благословения килим от троскот!

Той застилаше целия двор и се простираше и навън, на улицата, но там каруците и копитата на конете го бяха изпокъсали. Патицата размаха крила, за да се раздвижи, и примижавайки с едно око, тръгна по килима на троскота. Тя много обичаше тия работи и ѝ беше приятно да пасе меката трева. Улицата никак не я привличаше, защото там дрипите от зеленина бяха повече работа за свинете. А свинете, като ровеха със зурлите си, кихаха от прашната трева. Отдавна не е имало дъждове да изперат улицата, а и улицата пък нямаше никакво намерение да отиде да се изпере в реката. Тя си лежеше между къщите и патицата се чудеше как не я е страх нощем от лисиците. Пък улицата никак не беше я страх от лисиците.

Но то си бе нейна работа.

Докато се разхождаше бавно из двора, патицата оглеждаше кладенеца, курника на кравата, оградата и тиквите, нависели по нея. Те бяха кръгли и жълти. Тогава ѝ се стори, че целият този свят наоколо е покрит с тишина, че тя дори се стича по оградата, уголемява се и ей сега ще почне да се търкаля към нея, за да я смачка. Тази тишина бе кръгла и жълта като тиква.

Патицата клекна от изненада, а от кошарата излезе една крава, изпотъпка килима на тревата и отиде при оградата, за да почеше кожата си. И както си се чешеше и стържеше, тя протегна глава и почна да яде кръглата тишина. Тишината хрущеше под здравите зъби на кравата и кой знае колко щеше да продължи това, ако от къщи не бе излязъл стопанинът и не бе набил животното. „Тикви ще ядеш, а?“ — викаше той.

Кравата побягна, като люлееше тежко хълбоците си. Патицата реши, че никак не е лесно да се бяга с такива големи хълбоци, при това и с четири крака и с една много дълга опашка. Ако не беше езичница, патицата би укорила навярно бога за тази несправедливост, но както вече казахме, тя беше езичница, а пък имаше и основание да мрази кравата.

Стопанинът подкара кравата по улицата, а отнякъде изскочи едно куче и тръгна подир него, като все гледаше цървулите му. Патицата се учуди защо кучето гледа стопанина все в краката и върви подире му, но си спомни, че миналата година стопанинът изхвърли на двора старите си цървули, кучето ги отмъкна пред колибата си и ги изяде. Реши, че кучето и сега върви подир селянина и чака, докато цървулите се протрият, за да ги изяде. Патицата никога не е яла цървули, защото това е много долна работа; или може би не чак толкова долна, но е много жилава.

Докато стоеше на портата и мислеше, патицата видя едно насекомо. Не бе кой знае какво насекомо, но все пак можеше да свърши малко работа и тя го изяде. Сетне се обърна и тръгна към големия курник на стопанина. Вратата бе отворена и патицата надникна, водена от своето професионално любопитство, за да разбере с какво се занимава сега там човечеството. В дъното стопанката седеше в едно легло, увита в юргани, кихаше с човката си и я бършеше в една кърпа. Това се видя много смешно на патицата. Когато тя кихваше, тутакси изтриваше човката си в тревата, а пък стопаните трябва да носят някакви парцали и с тях да вършат тази работа.

Тя може би щеше да мисли още върху тези неща, но чу, че някъде високо нещо взе да трещи, и изтича навън. Видя една много голяма патица, която хвърчеше в небето, без да размахва крилата си. Бръмчейки, патицата премина бързо, сетне взе да се спуска все по-ниско и по-ниско и патицата реши, че ще слезе в реката.

Тогава се сети, че е време вече да отиде и тя в реката, и тръгна бързо през двора. На улицата някакво прасе тичаше, въртеше се, грухтеше и вдигаше толкова врява, че я заболяха ушите. Не обичаше тези мръсни свине, или по-точно, мразеше ги, защото, когато отиваше в локвата, те се втурваха веднага при нея, блъскаха я и я изтласкваха на сушата, макар че тя им се караше.

По-нататък видя кучето. То лежеше на сянка, турило глава върху краката си, и я гледаше. Няколко мухи се въртяха над главата му. Патицата го попита защо лежи на сянка. Кучето не й отговори нищо, а само изтрака отсечено със зъбите си. Патицата подскочи от уплаха, но това не бе нужно, защото кучето ловеше мухите, които се въртяха над главата му. Патицата реши, че е глупаво с толкова голяма пукотевица да се хване една нищо и никаква муха. Тя му се скара за тези работи,

но кучето никак не се развълнува, само махна с опашка, което трябваше да значи: „Гледай си работата!“

Патицата продължи по улицата и стигна една голяма локва. Тя се плъзна по водата, опипа тук и там с човка, защото очакваше да намери нещо, а водена от своето професионално любопитство. Почувствува в локвата, че нещо ѝ тежи. Не можа да улови точната посока на това усещане, то по-скоро бе усещане на подсъзнанието ѝ и когато стигна на другия бряг, изведнъж разбра, че пак ѝ е станало леко. То бе някаква особена лекота на духа и патицата се обърна, за види още веднъж локвата. И там, в средата, тя видя нещо бяло да се полюлява.

Беше яйце.

Тя бе снесла това яйце заета с други неща и мислейки за други неща, а сега то стоеше самотно във водата, в тази мръсна вода, която бе пълна със зараза и миришеше на прасе от туй, че свинете се къпеха в нея.

Помисли си, че яйцето ще се зарази и вероятно ще създаде грижи на правителството, а могат да станат и по-сложни неща от тази зараза.

(По-сложни неща не станаха, но туй яйце, снесено в локвата, създаде действително работа на правителството и то трябваше да издаде едно постановление, с което да забрани употребата на пачи яйца в заведенията за обществено хранене.)

Патицата не държеше на своето яйце, нито вдигаше шум, че го е снесла. Всеки на нейно място би направил същото, така че тази проява не може да се смята за изключителна — едно най-обикновено яйце, кръгло.

Привлякоха я викове на някакви хора. Те се търкаляха в мръсните дрипи на троската, бяха вдигнали прах, а други около тях нещо викаха и махаха, докато ги изправиха на крака. Единият почна да тича и избяга, а онзи, който остана, държеше човката си и от нея струеше нещо червено.

— Той те преби, бе! — викаха му селяните.

— Не е, не е! — говореше онзи гъгниво и стискаше човката си.

— Как да не е, като те преби!

— На мен, понеже носът ми... — говореше онзи.

— Абе как понеже, като те преби! — не го оставяха другите селяни. — Я иди и ти да му го върнеш!

— Ще му го върна аз! — не се предаваше онзи.

— Ще му го върнеш я, виж как те преби!

— Той, носът ми, понеже си е такъв — бърбеше битият. — Но аз ще му го върна! Тъпкано хем!

— Тъпкано, тъпкано! — съгласиха се онези.

Патицата избиколи, защото се боеше да не я стъпчат, и си мислеше защо ли се бият стопаните, след като патиците в ятото никога не се бият. И кравите си бият стопаните, и прасетата бият, че и кучетата. Тя си спомни как миналия месец стопанката наби кучето в двора, защото, докато тя переше в коритото и правеше много хубава пяна, то отиде и ѝ измъкна онуй, с което си правеше пяната, и започна да го яде. Стопанката дотича с машата и го наби в двора толкова силно, че то до вечерта все се протягаше и гледаше накриво и кисело.

Патицата си спомни, че много пъти е била при стопанката, когато тя пере в коритото, и са си бърбтели помежду си, защото стопанката каже едно, а пък патицата ѝ отвърне или обратно — патицата каже нещо, а стопанката ѝ отвърне, но тя никога не е вземала туй, с което жената си правеше пяната. И може би затова никога не са я били и с машата. Само пред мисълта, че могат да я бият, тя настръхна.

Ужасна работа!

Спомни си колко много я болеше, когато веднъж кравата настъпи плавника ѝ и тя трябваше цяла нощ да охка и остави друго, ами не можа да спи, че и на другите не даде да спят. Те се изпокараха заради нея и добре, че патокът имаше силен глас, та нейде ги усмири, а на нея ѝ каза друг път да не си пъха плавника, където не ѝ е работа. Пък тя хич и не го бе пъхала (плавника), а както си стоеше, и онази с копитата я настъпи. Стопанинът много хубаво я натупа днес онази, косматата, с широките хълбоци, която знае само да настъпя, а е толкова грозна, че няма къде повече, пък и опашка има, че и устата ѝ смешна, че и зъби има в устата си. Само гдето едно мляко дава, ама и него стопанинът с голямо стискане ѝ го взема от вимето. Сигурно затова той така казва: „Заболяха ме ръцете от стискане!“

Патицата се развесели, спомняйки си как стопанинът наби кравата. Смешно! Смешно! Тя вървеше и си пакаше и беше много доволна, че не е нито крава, нито куче, нито прасе (пази боже!). Почувствува отново лекота на духа и почна да помахва с крила, сякаш се готвеше да хвъркне.

Но не хвъркна, а продължи да слиза по улицата и както си пакаше, долови друго пакане. То идваше отдалече, приглушено и мамещо, и патицата, накланяйки глава, ускори крачките. Вървеше и усещаше, че зад нея се изправя все по-плътна стена, която може да я смачка, ако се върне назад. Тя по-скоро почувствува, отколкото да разбере, че целият онзи свят на кучетата, на прасетата, на кравите, на хората и коритата с пране за нея е било пустотата и че движейки се в него, тя е носела върху перушината си бремето на своята самотност.

Стана ѝ веднага тъжно. Патицата не можеше да си обясни тази смяна на чувствата, защото то бе извън нейната интелигентност, но се радваше, че пустинята остава назад, там, където кучето с трясъка на челюстите си хваща нищожни мухи, а пред нея все по-силно и по-силно се носи пакането на стадото. Ей сега ще го зърне пред себе си!

И наистина тя видя върху реката патиците. Първо позна своите, позна ги по пръстените на опашките, сетне видя едни сиви, после други, пъстри и лъскави — всичко това се гмуркаше, шумеше, вдигаше приятна врява и патицата заплува върху водовъртежите на тази врява и не усети кога гърдите ѝ допряха до водата, кога потърси мимоходом да намаже перата си с мас, кога усети до себе си перата на другите и видя жълтите им човки, ту гмуркащи се във водата, ту издигащи се нагоре, да сплескват въздуха.

Едва по-късно, уморена и разнежена, тя се отпусна върху меките вълни; те я люлееха плавно, повдигаха я или я спускаха надолу, но толкова леко и толкова приятно, че ако затвореше очи, можеше да почне да сънува. Но патицата не затваряше очи, а гледаше край себе си врявата, движението на перата, пръските вода, слушаше кълтящото пакане, задръстило цялото пространство над реката (дори и самата река), и усещаше дълбоко в себе си колко хубаво нещо е патицата. Това усещане не бе от лекомислие, а от дълбока вътрешна убеденост и от гледката на другите патици, които я изтръгваха от пустотията.

И ѝ мина през ума, че част от пустотията още лежи там, в сянката на улицата, и трака челюстите си, прозявайки се. Но това бе само за миг.

Спомни си отново и за стопанина: вярваше, че един ден той непременно ще каже: „Хубаво нещо е патицата!“ Тази вяра някои наричаха тъга, други наричаха тази тъга надежда.

(Във всеки случай селянинът щеше да каже един ден това — хубаво нещо е патицата, — когато я видеше сочна и мека в паницата. Никой не знаеше кога ще дойде този ден; пък и то не беше толкова важно, защото и този ден ще бъде ден като другите.)

Движейки плавниците си, патицата заплува между бреговете, обрасли с високо и тлъсто лютиче — толкова вкусна храна за патици. В един миг само се мярна в съзнанието ѝ човечеството отвъд тлъстите брегове: то седеше там, хремаво в своя голям курник, увито в юргани, и се грижеше за хремавата си човка.

СКАНДИНАВЦИТЕ

Лани в селото изчезна един скандинавец: слязъл от автомобила, кръстосал няколко улици, за да фотографира нещо си, и не се върнал. Жена му, по-светла от Андерсенова приказка (боже, отгде ги вземат тези хубави жени скандинавците!), се разплака, а селяните, струпани около нея, почнаха да я успокояват, че ей сега ще се намери скандинавецът, че човек не е добиче да изчезне, макар че те и добичетата си намират, когато пропаднат някъде. Дори си припомниха как били намерени конете на един черказец, задигнати нощем от конекрадец. Конекрадецът отрязал ушите на животните да не ги познае собственикът, но нашият селянин ги познал по други белези и за наказание отрязал ушите на конекрадеца.

Тъй е било, макар че тази история е стара, още от времето на дедите, и сигурно е преувеличена, защото времето има тайнствената способност да уголемява или да намалява стари събития, без да има предел в тази метаморфоза; във всеки случай рязане на уши е имало — може на конете, може на конекрадеца. И други истории си припомнях, защото едно събитие винаги започва да струпва около себе си други събития от същия образ и подобие, тъй както една овца, скочила в реката, повежда по себе си другите овце, създадени по неин образ и подобие.

Докато всичко туй шумеше около автомобила на скандинавеца, една жена дотича и каза, че го видяла на кладенеца. Тогава всички изтръпнаха да не би чужденецът да е паднал в кладенеца, разтичаха се веднага, взеха куки, въжета и прътове и хукнаха, без да губят никакво време. Кладенецът беше дълбок, с прътове не можах да стигнат дъното му и един черказец бе спуснат с въже, но и той не стигна дъното. Това принуди черказци да изгребват водата и те много енергично се заловиха за работа. Единствен селският поляк сметна, че да се търси скандинавецът в кладенеца е празна работа. Противно на останалите той мислеше, че човек или добиче могат да изчезнат единствено в полето, а още повече когато този човек е чужденец, скандинавец, и не познава нито пътеките, нито нашите местности, то

той може най-съвършено да изчезне в полето. „Затова, каза полякът, аз правя бас ако не го докараме тук след един час.“

Той си нарами пушката и замина за полето съсредоточен върху своята задача. В края на селото го срещна стара жена с коза и го попита кого търси. „Търся скандинавеца — каза полякът, — като че вдън земя е пропаднал.“ Старата жена му каза: „Затуй тебе да се връзва. Ако не го вържеш, после няма да го намериш.“ Тя си замина с козата по своя път, а полякът по своя.

Полякът беше енергичен човек, охраняваше полето и си разбираше от работата. Досега никой не бе успял да го надхитри — нито човек, нито животно. Той често казваше, че краката на крадеца са по-къси от краката на пазача, и имаше стотици примери за доказателство.

Ако човек си направи къща, то той туря ключ на къщата, издига висока ограда, туря куче на двора — и всичко това, за да пази къщата си, макар че не всякога я опазва.

Тъй си мислеше полякът. И си мислеше още, че полето няма ни ключ, ни ограда, ни куче. Единствен той трябва като слънцето да обикаля, да надникне навсякъде, навсякъде да огрее, да не остане тъмен ъгъл за дявола. Полякът познава полето, както познава собствената си къща и себе си — къде му е слабото място. Дори дяволът не може да го надхитри, ако не го открие с очи, по мириса ще го открие, със слуха си ще го долови. Та този скандинавец ли! Ей сега ще го открием, да видим първо да не е влязъл в царевиците, защото, ако е влязъл в тях, може до утре да ги кръстосва.

Черказките царевици стърчаха като гора в полето. Полякът беше намирал в тях цели стада с овце; беше намирал коне в тях, беше залавял крави и биволи, живи хора даже беше улавял как крадат мамули и заедно с мамулитe ги бе откарвал в общината. Той кръстоса царевиците и излезе в стърнищата, без да открие чужденеца. Полето бе стихнало, потопено в зноя, само дърдавците пищяха от жегата.

Да се търси в стърнищата нямаше смисъл, по-добре ще бъде да мине през овощните градини, после през конопищата, ще прекоси слънчогледите и все на едно от тези места ще го намери. Полякът тъй и направи. Сенките го мамеха непрекъснато към себе си, но той не им обърна никакво внимание. При друг случай биха го съблазнили (и са го съблазнявали), но сега не можеше да си остави работата и да легне под сенките. Утре и това може да направи, сенките няма дй избягат!

Тъй както си вървеше и се съпротивяваше на жегата, той навлезе в зеленчуковите градини и видя сред тях скандинавеца. В първия миг

бе толкова изненадан, че не повярва. Скандинавецът скубеше зелки от градината и ги трупаше пред една биволица. Той подтичваше много напето, скубеше пак зелки и пак ги трупаше пред биволицата. Тя си махаше спокойно с опашката, дъвчеше зелки и миролюбиво и добродушно поглеждаше чужденеца.

Щом чужденецът зърна поляка, изтича към него, хвана го за ръка и го заведе при биволицата. Скандинавецът бе усмихнат до уши. Той хвана биволицата за опашката, сетне ѝ издърпа ушите, показа на нашия черказец къде ѝ е вимето и как от него излиза мляко, показа му също така къде са подковите на добичето и с мимики и жестикулации му обясни, че то, както върви, си прегъва краката в коленете и макар че има зъби, не хапе. Пак по същия начин обясни и за какво служи опашката на животното. Нашият поляк гледаше чужденеца и мислеше за себе си: „Сигурно съм слънчасал, ако не съм слънчасал, на!“

След туй двамата тръгнаха към Черказки и докато стигнат селото, работата се изясни. Скандинавецът открил биволицата, щом слязъл от автомобила, фотографирал я, на нея това много ѝ харесало, и на него биволицата му харесала, вървял все подире ѝ, тя се изкъпала в реката, после отишла да яде трева, после влязла при зелките и тук напълно се сприятелили, защото почнал да ѝ носи зелки и както сам полякът видял с очите си, бил натрупал цяла планина със зелки. Това напълно покорило биволицата и тя му разрешила да я хване за опашката, да види къде ѝ е млякото и т.н.

Когато влязоха в селото, ги срещнаха жените и казаха на поляка, че сега пък скандинавката и мъжете били изчезнали. Те търсили в кладенците и после пропаднали някъде, жените преобърнали селото, но не ги намерили. „Те са изчезнали в полето — каза полякът, — сега ще ги открия къде са, вие само пазете скандинавеца!“

Той си нарама пушката и тръгна отново към полето съсредоточен върху своята отговорна и трудна работа.

Времето, потребно за намиране на скандинавката и на черказците, отдавна изтече, а още никого нямаше. Скандинавецът помпаше своите автомобилни гуми, защото децата им бяха изпуснали въздуха. Жените се посъветваха и решиха да си потърсят мъжете, може наистина нещо лошо да се случило. Те тръгнаха вкупом и не вървяха много — откриха ги край реката. В реката се къпеше скандинавката, бяла като слънце. Черказци верблюдеха на брега, правеха ѝ компания и слънчасваха на нейното слънце. И полякът бе там, подпрян на своята пушка...

Така всички бяха намерени и по пътя мъжете викаха на жените, че не трябва чак толкова да мърморят, какво има тук за мърморене! Трябва да се разбираме, да разбираме и другите, а да не им се сърдим, защото този чужденец, скандинавецът, е северен човек, все снегове и ледове са в Скандинавия, всичко е бяло и изведнъж от това бяло той видял една черна биволица и тръгнал подире ѝ.

Винаги е така, когато северен човек види южна биволица и не само ще върви по петите ѝ, ами и зелки ще ѝ наскубе. Черказци си говореха още и се съгласиха, че е хубаво туй, гдето България е страна на международния туризъм, и че село Черказки е в центъра на България. Следователно и черказци като център на международния туризъм трябва да съдействуват за неговото развитие, а не да му пречат, в какъвто смисъл се изказват жените.

БИБИНО ЛИЦЕ

Ако ви кажа, че бибино лице е хубаво, няма да ми повярвате. Пък и аз няма да ви го кажа, защото то не е никак хубаво. Мигар има нещо хубаво в едно лице, в което не можете да различите нито носа, нито челото, нито ушите, да не говорим за характера. Само една безкрайна и деформирана човка, някакво подобие на глава и очи, които можете да откриете единствено ако минете от едната или от другата страна на подобieto. Като не намерили с какво друго да кръстят това безличие, селяните му дали наименованието *бибино лице*^[1].

Бих искал да отбележа още, че за да можем да го произнасяме правилно, ние трябва да поставяме ударението на първата сричка (би) — *бибино лице*.

Макар че Бибино лице е много безлична местност с няколко листника, няколко ореха и остарели лозя от сорта „отело“, през него минава черказкият път за дъскорезницата и когато черказци трябва да бичат трупи, винаги минават оттам.

Оттам трябваше да мине и вуйчо ми, защото търсеше прекия път и бързаше да разбичи един орехов труп, преди да са паднали снеговете. Снеговете никога не биха плашили селянина, ако той си е в къщата. Но вуйчо ми се боеше да не го завали в Бибино лице и затова бързаше да премине през него и да стигне навреме в дъскорезницата. Той биеше биволите с остена, въпреки че те продължаваха да местят краката си все тъй тромаво, и попоглеждаше ореховия труп, натоварен в колата: той бе дебелобуз и я изпълваше чак до върха, при туй не лежеше никак безчувствено, ами си потракваше или подскачаше застрашително на неравните места.

Ореховия труп вуйчо ми отсече от лозето в същото това Бибино лице. През големите януарски студове на 1964 година (тогава всичко замръзна и нощем церовата гора над селото се пукаше и гърмеше, а черказкият смесен влак потъна в преспи за две денонощия и казаха, че с това е объркал разписанията на всички останали влакове, но покъсно се разбра, че то не е така, а че и другите влакове били затънали в преспи и че не само у нас е така, ами и в други държави, къде по-южни

от нашата; дори се твърдеше, че в една подобна държава крокодилите, както били излезли на брега да се припичат на слънцето, замръзнали и щом хванеш опашката на такъв крокодил, тя веднага се троши. Същото бе и с прането на черказките селянки — коя как си хващаше прането и то веднага се разсипваше на прах), та през тия големи студове орехът взе, че изсъхна, и нямаше никакъв смисъл да стои повече в лозето и да задушаваш под себе си остарелите лози от сорта „отело“. На Бибино лице студовете не бяха чак толкова силни, защото то не бе изложено на ветровете, но орехът измръзна и съдбата го отнасяше сега върху четирите колелета на биволската кола към дъскорезницата.

Вуйчо никак не беше спокоен, защото си мислеше още: дали като пристигне на дъскорезницата, ще има къде да подслони добитъка, няма ли да има много трупции и да чака ден или два, за да му дойде редът; ами ако през това време завалят снегове и водата замръзне? Дъскорезницата ще спре да бичи трупи! Ето за това си мислеше вуйчо, когато изведнъж нещо изтрещя и биволиите спряха.

Той се хвърли напред, но там нямаше нищо. Надникна в колата — орехът си лежеше все така дебелобуз и нахален. Погледна колелетата, те стояха изправени и шините бяха на местата си. Тогава вуйчо откри, че предната ос се бе закачила в един пън и се бе претрошила наполовина. Да продължи напред, то значеше колелото да изхвъркне от оста и колата да остане на средата на пътя.

Вуйчо застана с ръце на кръста, за да помисли какво трябва да прави по-нататък. Първото нещо, дошло му на ум, бе да напсува Бибино лице. Първоначално подбираше най-яркото и най-силното за тази работа, а после почна да употребява и онова, което не смяташе за достатъчно силно и цветисто, защото не обичаше да се повтаря. Бибино лице няма дори и къде и да го напсуваш, но това никак не смущаваше вуйчо и той го псуваше, както му дойде, най-вече по човката, като в изстъплението си стигна дотам, че почна да нарича Бибино лице Бибина муцуна.

По-късно пренесе яда си върху собствената си глава, нарече я *бибина* глава и започна да пита себе си за какво му е притрябвало да бичи този орех, ами да вземе някой орех, па да го почне по глупавата глава, загдето не си седи в къщи, а се юрнал през Бибино лице към тая пуста дъскорезница... Да се псува е едно, а да се върши работа е съвсем друго. Вуйчо се запретна, тури камъни под оста, разкова една

левка, подложи я, за да удължи оста (той бе майстор и му идваше отръки всичко), сетне чука и кова с брадвата и тури отново колелото на мястото му. Сега вече можеше да продължи, като внимава за пънове по пътя си.

Той тъй и направи, заглеждаше се в пъновете и в по-едрите камъни и вече си мислеше, че ще се измъкне най-сетне от това пусто Бибино лице, когато на един завой изтича насреща му заек, подир заека се мярна човек, изникнал сякаш изпод земята, чу се изстрел и вуйчо ми пусна синджирите. „Кво стана? Кво стана?“ — завика човекът, като тичаше към вуйчо. Заекът се тръшкаше в краката на биволите, а вуйчо оглеждаше ръцете си и се опипваше да види дали не е застрелян. „Жертва щеше да стане!“ — каза той на ловеца.

Ловецът излезе човек, даде заека на вуйчо, извини му се, както трябва, и си призна, че и двамата имали голям късмет. Вуйчо пък от своя страна му разказа как се била пречупила оста, как псувал Бибино лице, как я направил и т.н., и т.н. Ловецът от своя страна също напсува Бибино лице, като не пропусна да отбележи, че тук и пътят бил такъв, и поляните били такива, и дърветата пръснати наоколо, че както и да си отваряш очите, все нещо ще те изненада — сякаш верблуди са правили и пътя, и поляните, и дърветата. Добре, че не стана жертва, ще се мине само със заека!

Те се разделиха и вуйчо продължи със заека към дъскорезницата. Той си мислеше да даде заека на работниците, та да му свършат по-добре работата и ако е голяма навалищата, да го вредят по-рано да мине. Дори почна да си подсвирква, но пак внимаваше за пънове и за ловци. Вместо ловец го срещна един селянин, ходил да разбива вълна на дарака. „Добър ден!“ „Добър ден!“ „Къде с тоя труп?“ „Ще го карам на дъскорезницата. А ти къде?“ „Аз ходих на дарака да разбивам малко вълна. А ти обърни биволите и си връщай колата!“ „Що?“ „Вдигнали са дъскорезницата. Откарали я в Берковица, там комбинат има, едни работи правят — големи работи. Всичко се обединявало.“ „Бре, че кога е станало това?“ „Оная седмица. Нали минах оттам, само навесите останали. От Горна Лука имаше едни трупчии и те викат — що ги не съобщават тия работи!“ „Вярно бе, що ги не съобщават тия работи!“ „Ами, не съобщават ги!“ „Тц, тц, тц, ама че верблюдска история!“

Вуйчо обърна колата, за да мине с ореховия труп за втори път през Бибино лице. Как мина, сам той си знае. Ако ви кажа, че е минал

без всякакви премеждия, няма да ми повярвате. Пък и аз няма да ви кажа, че е било без премеждия, мигар може да се мине без премеждия през Бибино лице, в което не можете да различите нито носа, нито челото, нито ушите, да не говорим пък за характера — само една безкрайна деформирана човка, някакво подобие на глава и очи, които можете да откриете единствено ако минете от едната, или от другата страна на подобие. За туй, като не намираме с какво друго да кръщаваме подобие, ние го наименуваме *бибино лице*.

[1] *Бибино лице*. Води наименованието си от *биба*. Черказци наричат така патицата. Тази дума е звукоподражателна. Ако се вслушаме по-внимателно в патешкото подвикване, ние ще доловим по-скоро едно равномерно „би-би-би-би“, отколкото „па-па-па-па“, както е прието в литературата. Вероятно първият заселник по тия места, щом е чул това „би-би“, е дал и съответното наименование на патицата *биба*. И до ден днешен все няма да чуете друго наименование на тази домашна птица. В сведенията за домашните птици, изпращани всяка година до центъра, черказци винаги турят една графа: водоплаващи биби.

Бибок. Така селяните наричат мъжкаря. Той обикновено е и водачът на стадото (*бибата* е стадна птица). Бибокът има малко по-гърлен глас и е по-добре оцветен от женските, без, разбира се, да е стигнал до пищността на петела. Малкото, току-що излюпеното, жълто и пухкаво, селяните наричат *бибѐ*. Пролетно време черказките улици се изпълват с бибета и това е една прекрасна гледка върху зеления трескот. Особено занимателни са бибетата, когато се учат да пасат треската. Малкото обикновено захапва тревата, тегли я с все сила, но понеже няма още достатъчно добре развити рефлексии, щом тревата се откъсне, то тупва на задницата си. Ако пък е теглило по-силно, може и по гръб да се обърне. В първите си стъпки бибето е затруднено и от обстоятелството, че него не го мъти майка му, а кокошка. Кокошката се стреми към сушата, бибетата се стремят към водата, защото самата им природа е такава. Като поотраснат, те вече не са така пухкави и перата им заякват, както у старите биби.

Бибино яйце. Така се нарича яйцето на патицата. Бибата го снася където завърне, и никога не мъти. Селяните не употребяват бибино яйце за храна, защото го смятат за отровно. А че яйцето е отровно, има

достатъчно доказателства. Така например в почивната станция на Вършец, където имало около сто и четиридесет човека, дошли да се лекуват на прочутите минерални бани, готвачът на станцията направил сладкиш с бибени яйца. Сто и четиридесет човека легнаха отровени и ги разкараха в болниците на Враца, Михайловград и Берковица. У нас вече излезе постановление, с което се забранява употребата на пачи яйца. Ето как дори държавата трябваше да се занимава с яйцето на бибата, вместо да си гледа другата работа.

Бибите на черказци са от много красива порода, може да се каже дори, че те стоят наравно с прочутата пекинска патица. Мъжкарите имат великолепни пръстени на опашките, също като че човек е извивал три пръстена и ги е залепил там, за да допълни украшението на патиците. Изобщо в бибата всичко е много добре направено, като изключим само нейното неясно лице. Тъкмо заради това, когато е неясна една история, едно събитие или едно лице, селяните го наричат обикновено *бибино лице*. Бибини лица могат да се срещнат някъде често, някъде по-рядко, но се срещат.

Биба може да се каже и на човек. В Черказки например има цяла фамилия биби: Цеко Бибата, Атанас Бибата, Еленка Бибата, Георги Бибето и т.н. Ако човек от тази фамилия е по-дребен, го наричат бибѐ, ако е по-едър, го наричат биба, но никого не наричат бибòк. Имало е и един Иван Бибицето, но него го помнят само по-старите хора, той е живял отдавна. Мъжете от тази фамилия си вземат жени обикновено от далечни села, защото черказките моми не ги щат. Момите от своя страна също се женят в далечни села; щом някоя от тях се ожени, и на мъжа ѝ веднага започват да казват Бибата. Как става тая работа, никой не знае. В бивша Берковска околия май че не остана село, в което да няма поне един човек с прякора Бибата. Тази птица дори да бъде изтребена, името ѝ пак ще остане. ↑

КУЧЕТО ЗАД КАРУЦАТА

— Дий! — каза Гоца Герасков и размахна камшика.

Кобилката се напъна, поведе подире си целия свят, натоварен в каруцата. Колелетата се търкаляха меко, почти неуловимо за пътниците и като че не пътниците, а природата наоколо се раздвижи и тръгна нанякъде. Вървяха градините, върбите край реката, кравите, изкарани на паша, баирите над реката и най-сетне белите облаци над баирите, някои от които бяха кръгли, а други имаха други форми.

Слънцето, и то тръгна нанякъде.

Гоца Герасков гледаше как се движи природата и си мислеше, че до Нова година остават още осемдесет и шест дни. Жена му, седнала свита до него върху дъската, също гледаше природата, но си мислеше върху свои работи. Тя беше едра и яка селянка, с пълни бузи, с пълни гърди и крака, и можеше както да оре, тъй и да сече дърва. Седеше с ръце на скутите, озарена от сиянието на слънцето, а върху скута ѝ падаше сянката на един неправилен облак. Тя почна да оправя краищата на сянката, но все не успяваше и когато Гоца Герасков я погледна, жената сведе очи засрамена, че мъжът ѝ е видял да се занимава със сянката на един облак.

И докато селянката се червеше, Гоца я попоглеждаше и си оправяше мустаците: той имаше големи хайдушки мустаци и изпъкнала адамова ябълка, а върху главата си носеше сламеница. Мустаците му бяха станали кафяви от цигарите, защото той пушеше, но не бяха чак толкова кафяви, че да изглеждат грозни, а мекокафяви и приятни, макар че бодяха леко, което най-добре знаеше жена му, която, освен че можеше да сече дърва, можеше още лятно време да коси сено и да сече тухли за къщата. Докато пригладяше мустаците, мъжът се обърна назад и видя овцата.

Овцата стоеше права върху потоницата, бяла, с пухкава вълна, и приличаше на облак, паднал от небето в каруцата. Изпълнена с реализъм, тя гледаше зеленината отвъд ритлите. Бяло сияние изплува в душата на Гоца Герасков и докато гледаше овцата, той си спомни, че веднъж като малък помагаше на баща си да откарат на доктора една

болна овца. Те я водеха пешком по пътя, пътят бе кален и Гоца, оплескан с кал до ушите, местеше свинските си цървули из калта и подкарваше овцата. А самата овца, стригана и мръсна, кихаше и ситнеше по пътя, а пред тях и зад тях вървяха други селяни, мъже и жени, и някои от тях водеха крави, някои пък бяха без крави, а един селянин, другоселец, водеше коза и тя тъй силно врещеше, че се чуваше по цялото остригано и мръсно поле. Беше мокро, студено и противно.

После срещнаха каруци с цигани. Каруците бяха пълни догоре с остригани деца. И циганките бяха остригани, а един селянин каза, че са остригани по нареждане на властта. Зад каруците имаше навързани кучета — те бяха мокри и кални и люлееха калните си опашки. Децата в каруците се свиваха зиморничаво, голички и главите им изглеждаха ръбести, сякаш по тях бяха пасли овце.

Всичко това си спомни Гоца Герасков, докато гледаше своята бяла овца с пухкава вълна върху потоницата. После зад нея видя двете си деца, които седяха зад овцата, усмихнати, с нови шапки № 42, купени вчера от магазина на селската кооперация. Той искаше да погледне и зад каруцата, но му пречеше щитът; той само чуваше подрънкване на синджир и знаеше, че там, вързано за стърчишката, весело подтичва кучето. Понеже щитът му пречеше да види кучето, селянинът размаха камшика и се вгълби в себе си.

В съзнанието му отново се мярна калният път, овцата, циганките, калното поле и мръсното небе, което бе като остригано, после там се заредиха други картини и отнякъде изплува сцена от „Геновева“, гледана в училището на младини.

А кучето подтичваше зад каруцата. То тичаше бодро, равномерно и опашката му стърчеше нагоре извита съвсем леко в дъга, по посока на гърба, а не в обратна посока. И всичко това вървеше, движеше се, теглено от кончето, пълно с облаци и видения, с възпоминания и преживелици, а най-отзад бе кучето, вързано със синджир за стърчишката.

Слънцето грееше меко и топло.

Беше толкова хубаво, толкова приятно, че кучето скочи вдъхновено в каруцата и изяде бялата овца, която кротко стоеше на потоницата и бленуваше. Гоца Герасков усети нечие дихание зад себе си и в съзнанието му се мярна отново Геновева с кошутата. Той се

обърна, но вместо овцата видя кучето и зад него двете си деца, които се усмихваха под новите шапки №42, купени от магазина на селската кооперация. Селянинът почувствува внезапно, че нещата в каруцата започват да добиват особени дълбочини и смисъл, а така също и възпоминанията му за Геновева, за стриганите циганки с ръбестите глави и за овцата, която то помагаше да откарат на доктор.

— Марш! — каза Гоца Герасков и удари кучето с камшика.

Тогава кучето скочи и изпълнено все още с патос и вдъхновение, изяде собственика на тази история.

ЯНУАРИ

През големите студове на 1964 година, когато всички пътища па България бяха засипани с преспи и планините гърмяха от падането на лавините, в Черказки се втурнаха два коня с шейна. Те бяха полудели от страх и се хвърлиха бясно срещу хората, готови да хапят всичко, попаднало пред очите им. Конярите на стопанството, които бяха в кръчмата, изтичаха навън и макар да затъваха до гърди в преспите, взеха да викат, да махат с ръце и да хвърлят шапките си срещу животните. Конете вършееха по площада, цвилеха страшно и теглеха подире си шейната като играчка.

Цялата кръчма се изсипа навън, мъжете се втурнаха във верига, притиснаха конете до една ограда и въпреки че животните се изправяха на задните си крака, показвайки своите страшни зъби, успяха да хванат юздите им. Единият кон захапа един селянин за шубата и го хвърли върху керемидите на оградата. Селянинът плъсна горе, попремига и почна тъй силно да пищи, че другите се стъписаха. Той стоеше върху оградата, сочеше с ръце шейната и пищеше с все сили. Онези отдолу не можаха да разберат нищо и тръгнаха към шейната. Селянинът се плъзна по керемидите и тупна в снега. Тогава онези, които отидоха до шейната, надникнаха и видяха в сандъка един убит вълк, една шуба и една карабина. Вълкът се бе изпънал и заемаше цялото дъно на шейната, зъбейки се на селяните.

Шубата и карабината бяха на коняря Иван Гелов. Той замина сутринта за града — тогава още имаше пъртина, два трактора бяха тръгнали в тъмно да търсят пътища през преспите. Докато се чудеха къде ли може да е останал Иван Гелов, селяните измъкнаха вълка на снега и онзи, който падна от оградата, изпъна опашката му и почна да го мери колко стъпки е дълъг. Другите взеха да разглеждат муцуната на звяра и къде е ударен. Той бе ударен в гърдите, там имаше замръзнала кръв, но макар и застрелян, се зъбеше страшно. Селяните го изправиха в снега, звярът бе вдървен и стоеше добре, потънал до корема в прясната.

Черказките кучета се втурнаха на площада и макар и да подвиваха опашките си, ръмжеха и потракваха със зъби: звярът, дори и мъртъв, ги предизвикваше и плашеше. Кравите надникнаха през оградите и взеха да мучат, заканвайки се на това космато животно. Селянки минаха оттам, плюха върху него и за всеки случай плюха и в пазвите си и отминаха, като се съгласиха по пътя, че на вълк вяра не трябва да имаш.

Докато всички шумяха пред кръчмата и разглеждаха изправения там звяр, един от конярите, роднина на Иван Гелов, се качи в шейната и почна да облича шубата. Конете още трепереха, но той държеше юздите им с една ръка, а с другата закопчаваше шубата, вдигна яката ѝ, сетне прехвърли юздите на врата си и провери карабината. Тя бе заредена, в пачката липсваше само един патрон.

— С Иван Гелов нещо е станало — каза той на селяните — Ще отида да видя!

— Сигурно е останал на ханчето да пие вино.

— Може да е останал на ханчето да пие вино, а може и нещо друго да се е случило. Ще разбера каква е работата.

Конярят шибна конете и те се понесоха по пресните дири на шейната, изпълвайки въздуха със звъntenето на своите гъгравчета. Селяните останаха навън пред кръчмата, загледани подир шейната, която се отдалечаваше бързо. Сетне те погледнаха вълка, изправен върху снега, и влязоха пак в кръчмата. Навън останаха само кучетата. Много от тях не бяха виждали вълци, но бащите и дедите им бяха виждали вълци и то им стигаше, за да ръмжат. При това нека не забравяме, че всичко ставаше през големите януарски студове.

Мъжете пиеха в кръчмата и си разговаряха, че през тези януарски студове Балкан-експрес бил блокиран от снега на югославската граница, че в Хърватско глутници вълци нападали кошарите, че корабоплаването по Мисисипи било прекратено поради ледовете, че в Турция един пътнически влак с петстотин пасажери изчезнал в снежните преспи, а водите на река Марица са замръзнали, и тъй както си разговаряха, дочуха далечно звънтене и изтичаха вкупом навън.

Шейна още не се виждаше, но те чуваха ясно как се приближават звънчетата и как диво цвият конете. Зад първите къщи се показва снежен облак и в облака самите коне. Животните тичаха бясно към

кръчмата, оглушавайки пространството с цвиленето си. Но колкото и да се взираха, черказците не видяха човек в шейната. Те направиха плътна верига и спряха побеснелите коне, а когато надникнаха в шейната, видяха, че там на дъното на сандъка лежи изпънат един вълк, шубата и карабината на Иван Гелов. Роднината на Иван Гелов го нямаше.

Селяните измъкнаха втория вълк на снега, изправиха го до другия пред кръчмата и онзи, който бе хвърлен от коня върху оградата, изпъна опашката му и пак почна да мери колко стъпки е дълъг. Той мереше, а зъбите му тракаха от студа и тъй беше наежен, сякаш очакваше, че всеки миг вълкът може да го ухапе. И докато той мереше наежен, един коняр, приятел на Иван Гелов, се качи в шейната.

— Тук има някаква тайна — каза той. — Ще отида да разбера каква е истината.

— Има тайна и тя сигурно е в ханчето — му казаха.

Черказките селяни познаваха виното на туй ханче.

Конярят провери пушката (сега в пачката липсваха два патрона) и като се уви хубаво в шубата, препусна по обратния път. Селяните постояха навън при вълците и кучетата и пак хлътнаха в кръчмата, като се смееха високо на шегата на Иван Гелов и на неговия роднина. Те се топлеха вътре и си бърбеха, че в Западна Германия са станали верижни катастрофи по едно голямо шосе, че в Холандия армията се е захванала с доставката на въглища и че ако сега някой обяви война на Холандия, то веднага ще я превземе; казаха си още, че у съседите двеста прасета измръзнали във фермите и че не знам къде си пращали хеликоптери. Те си преповтаряха всичко, което бяха чули по радиото във връзка с големите януарски студове, и си мислеха, че никой от тях не помни такъв януари. Такива студове не било имало дори по времето на Библията. И тъй както си бърбеха, черказци чуха отново познатия звън на шейната и цвиленето. Изтичаха навън и видяха зад първите къщи на Черказки отново облака от сняг и в облака самите коне. Животните гледаха страшно, цвиленето им приличаше на пищене, но никой не можеше да разбере какво викат тези побеснели коне. Имаха вече опит в спирането, неколцина се хвърлиха към юздите и увиснаха на тях, а когато погледнаха в сандъка на шейната, видяха за трети път същата картина.

Там на дъното лежеше един убит вълк, шубата и карабината на Иван Гелов.

Случилото се дотук бе колкото любопитно, толкова и предизвикателно. Измъкнаха третия вълк при другите и докато конете цвилеха над главите им, изхвърляйки облаци пара, почнаха да се съвещават какво да правят. Те хич и не слушаха конете, нито пък воя на кучетата, а се чуваха възгласи: „Към ханчето! Към ханчето!“ Селяните обърнаха шейната и в нея се качи една голяма група. В групата бе и Иван Гамаша, същият, който твърдеше, че корабоплаването по Мисисипи е прекратено поради ледовете. Той хвана юздите, размаха камшика и конете пак се втурнаха по познатата пъртина. Мъжете насядаха в сандъка и почнаха да пеят, мислейки за ханчето и за неговото вино.

Полето пред тях имаше синкав оттенък.

После синкавото стана лилаво.

Денят, изгасваше постепенно и лек дим изплува над снега. Това бе първият мрак, още прозрачен, накъсан от студа, танцуващ върху студения сняг. Пред шейната заподскача и ниска гора. Тя с мъка държеше белия товар върху себе си и надничаше крехка и черна, загледана към пъртината. Конете тръгнаха в тръс и ту наостряха ушите си, ту ги прилепваха назад, сякаш заслужани в нещо. Мъжете също млъкнаха, очаквайки нещо да се втурне срещу тях из тази смълчана гора, и пулсът на звънчетата почна да ги тревожи. Звънът все повече замираще, ставаше бавен, притихнал, сякаш самита звънчета се вслушваха в нещо и се боеха, тъй както се боеха и селяните.

Но гората се изниза назад, показва се отново полето, равно и бяло, мъжете се размърдаха, а Иван Гамаша каза:

— И тук няма нищо!

— На ханчето, на ханчето! — казаха другите селяни. — Там ще разберем истината!

Но те едва успяха да кажат това, и видяха нещо черно на пъртината. То бе голямо и се движеше, огъваше се, разкъсваше се и пак се събираше. Сетне това черно се разпръсна, косматото и настръхнало, и застана от двете страни на пътя.

Бяха вълци.

Конете спряха и почнаха да се притискат един в друг. Селяните се изправиха в шейната. Вълците доближиха шейната от двете страни,

като подтичваха ребром, поднасяйки задниците си, а два застанаха отпред и клекнаха. Те гледаха с любопитство и никак не бързаха. Иван Гамаша взе карабината, прицели се и гръмна. Един вълк подскочи във въздуха, опита се да захапне нещо, но не успя и падна в снега, разравяйки го с нозе.

Другите, наскочаха и изчезнаха бързо в гъстеещия мрак. Мъжете се вираха, очаквайки да ги видят отново, но виждаха само бялото снежно поле. Те постояха още малко в шейната, сетне слязоха на пътя да се поразтъпчат. Един от конярите хвана юздите, за да обърне шейната отново към Черказки, но те затънаха в дълбока пряспа и трябваше да дойдат и другите, за да тикат, докато шейната излезе на пътината. Цялата група се събра отново. Докато те разговаряха, Иван Гамаша взе убития вълк и го хвърли в сандъка на шейната.

Конете внезапно се втурнаха по пътината.

Тяхното бясно цвилене изпълни цялото пространство, то бе толкова неочаквано и толкова страшно прозвуча сред здрача, сякаш всичко се строши и се разсипа над селяните. В първия миг те стояха като втрещени, после Иван Гамаша се спусна по пътя и почна да вика конете, макар че те вече се губеха в края на полето, полудели от звяра в шейната.

Когато Иван Гамаша млъкна, мъжете дочуха някакъв шум край себе си, сякаш се движеше сняг, нещо шептеше и съскаше, все поплътно и по-плътно и в студения мрак се появиха вълците. Те подтичваха, душеха въздуха, поспираха се и пак правеха своите прибежки, докато стигнаха съвсем близко до селяните, и описвайки малка дъга, налякаха край пътя. Те клечеха и гледаха любопитно топлата група, която дишаше пара насреща им.

Тогава Иван Гамаша каза:

— Точно така е станало и с Иван Гелов, че и с другите двама, които тръгнаха да търсят Иван Гелов...

По това време останалите в кръчмата селяни дочуха отново звъна на шейната и за четвърти път излязоха навън. За четвърти път те надникнаха в шейната и видяха, че там на дъното на сандъка лежи изпънат един вълк, шубата и карабината на Иван Гелов. Измъкнаха четвъртия вълк на снега, изправиха го до другите пред кръчмата и онзи, който бе хвърлен от коня върху оградата, изпъна опашката му, за да премери колко стъпки е дълъг.

Всички селяни се накачиха в шейната с изключение на онзи, който бе захапан от коня. Мъжете провериха карабината и видяха, че в пачката има още един патрон. Те попитаха останалия селянин няма ли да дойде с тях, за да разберат каква е работата, но той им каза, че няма да дойде, защото няма да има кой да свали следващия вълк от шейната и да го премери колко стъпки е дълъг.

Следващият вълк бе дълъг седем стъпки.

ЛИСИЦАТА, КОЯТО СЕ ПРЕСТРУВАШЕ НА УМРЯЛА

На един черказец започнаха да му изчезват кокошките. Те се разхождаха всеки ден до гората да търсят храна и всеки ден виждаха до гората една умряла лисица. По-любопитните отиваха да видят лисицата и не се връщаха. Лисицата не беше умряла, а само се преструваше на умряла и си живееше живота. А кокошките всеки ден чезнеха — днес една, утре една, — накрая черказецът остана без кокошки.

Той реши да претърси гората, ако се наложи, и земята да преобърне, но да намери лисицата и да ѝ одере кожата.

Тъй и направи.

Преброди цялата гора и на едно място видя лисицата. Тя си лежеше спокойно и когато ѝ извика, дори не го погледна. „Тя не е заспала чак толкова дълбоко, че да не чува — си помисли черказецът, — тя се преструва на умряла.“

Лисицата имаше много здраве, ако си въобразяваше, че черказецът е глупав като кокошките. Той никак не бе глупав и на преструвки не вярваше, нарами лисицата и тръгна към село, като си мислеше из пътя, че ще я одере жива, за да помни, как е яла кокошки.

По пътя го срещна селянин и го попита за какво му е тази умряла лисица.

— Ще ѝ одера кожата — каза черказецът. — Тя не е умряла, а само се преструва на умряла. Мигар не знаеш, че лисицата обича да се преструва на умряла!

Селянинът каза, че знаел, даже си спомнял как веднъж един друг селянин, като се връщал от риба, намерил една умряла лисица на пътя, хвърлил я в колата при рибата, а когато си пристигнал и погледнал в колата — ни лисица, ни риба.

— Това го знам аз — каза черказецът и продължи по пътя си.

Още неколцина го срещнаха и го питаха все едно и също за лисицата, а той им отговаряше все едно и също за нея.

В селото черказецът се отби в кръчмата. Щом го видяха, селяните наставаха, почнаха да оглеждат лисицата, дърпаха я за

опашката и за ушите и накрая попитаха черказеца за какво му е потрябвала тази мърша и защо не я изхвърли навън, ами я държи тук, та само вмирисва кръчмата с нея.

— Тя не е умряла — каза черказецът. — Тя само се преструва на умряла. Мигар не знаете, че лисицата обича да се преструва на умряла! С тия преструвки ми изяде кокошките.

Един селянин каза, че лисицата наистина може да се преструва на умряла. Той например бил чувал, че веднъж иикакъв човек хванал една кола риба и като се връщал, намерил на пътя една умряла лисица. Хвърлил я в колата при рибата, а когато си пристигнал в къщи, в колата нямало ни лисица, ни риба, ни дявол. И другите си спомниха тази история, а един селянин допълни, че когато човекът пристигнал, бил извикал на жена си да отвори портите, защото ѝ кара топъл кожух. Тогава двамата погледнали и видели, че колата е празна. Друг пък един допълни, че лисицата, колкото можала, изяла по пътя, а което не можала, изхвърлила от колата. Тъй че на лисицата, каза той, вяра да нямаш.

— Това го аз знам — каза черказецът. — Всичките ми кокошки изяде. Сега ще я одера жива, та да помни кога е яла кокошки.

Той бе настъпил лисицата здраво по опашката и си пиеше спокойно виното. Тя хич и не мърдаше, лежеше като мъртва в кръчмата, но черказецът никак ѝ нямаше вяра. Като си изпи виното, той я нарами и отиде с нея при ковача да си наточи ножа, за да я одере.

Докато въртеше точилото, черказецът стискаше с една ръка опашката на лисицата, защото, макар и да се преструваше на умряла, той не знаеше кога може да скочи и да избяга. Циганинът точеше ножа, опипваше острието на палеца си и като си свърши работата, каза, че с този нож, ако поиска, може да обръсне лисицата.

— Хич няма да я бръсна — каза му черказецът, — ами ще я одера жива, та да знае кога е яла кокошки и се е преструвала на умряла.

Циганинът му разказа, че веднъж един циганин хванал много риба и като се връщал, намерил на пътя една умряла лисица; хвърлил я в колата, а като си пристигнал, видял, че лисицата изяла рибата по пътя и избягала. Циганинът ни бог си има, ни късмет си има, все на него ще му се случат такива истории. То пак добре, че това се е случило, та да знае друг път циганинът и на лисицата вяра да няма. Това се било

случило там, дето са родени циганите, макар че никой не знае къде са родени; то трябва да е някъде по света.

— Знам аз — каза черказецът и нарами лисицата.

— Жено — извика той на жена си още от пътя, — излез да видиш какъв кожух ти нося! Тази лисица ни изяде кокошките.

— Господ да я убие! — развика се жената. — Сега ще я убия!

Тя се втурна с голи ръце в къщата и излезе оттам въоръжена с една кобилица, но черказецът не ѝ позволи убива лисицата, ами седна да я дере жива, за да ѝ върне за изядените от нея кокошки.

— Опасно животно! — говореше черказецът на жена — Дера я жива и тя пак се преструва на умряла!

Той ѝ одра спокойно кожата, напълни я със слама и я окачи на ветровитата страна на стряхата да съхне.

Дълго след тази история едни говореха, че черказецът одрал жива лисицата, а други говореха, че лисицата била умряла. Но и до днес никой не знае със сигурност дали лисицата наистина е била умряла, или пък само се е преструвала на умряла.

ДЪРВОЯДЕЦЪТ

Моят баща ми остави в наследство една къща с комин, една овца и един вълк. Коминът на къщата правеше извънредно силно впечатление на всички ни, ние го наричахме още „комина на дявола“, защото веднъж в него падна самият дявол и докато се отърсваше в огнището, викаше: „Че аз толкова ли съм черен!“ Както човекът, така и къщата никога не знаят с какво ще станат прочути. Нашата къща стана прочута с комина. Моят баща винаги ме е съветвал, ако един ден се заловя с описания на истории, да използвам за мастило саждите от комина на дявола. Трябва ли да ви уверявам, че се отнасям почтително към неговите съвети!... Но нека свърша с къщата: тя бе пълна с дървоядци, които скърцаха нощем в дъбовите греди, лутайки се в собствените си лабиринти. Те никак не ме дразнеха, напротив — подпомагаха моята мисъл, също тъй залутана в стъблото на съзнанието. Струва ми се дори, че мисълта е майка на дървоядците и че всяка къща си има свой собствен дървоядец и свои съмнения.

Овцата за разлика от къщата бе твърде обикновена. Проблемите на нейния живот бяха прости за разрешаване — те опираха до туй, трябва ли да се пасе тази трева, или не трябва да се пасе. За нея бе достатъчно само да помирише и да реши какво да пасе.

Вълкът не протестираше, че е моя собственост. Той се разхождаше около овцата или стоеше край нея потънал до колене във вълна, както би казал Екзюпери. Очите му бяха пълни с пламенно добродушие. Великолепна гледка, уверявам ви, в двора на моята къща. Червеникавите му крака бяха мускулести и силни, изглеждаха железни, ръждясали леко от потта и от росата. Понякога в козината му се навираше нахална бълха и той с гръмове и трясъци на челюстите я унищожаваше — в такива случаи ми се е струвало, че вътре у животното се ломят и се удрят страшни пружини, а наоколо пробягват светкавици. Дървоядецът на моята мисъл спираше работата си и ми нашепваше, че трябва да бъда внимателен с вълка, щом като само една бълха е в състояние да събуди неговата кръвожадност. „Дълбай си ти, дълбай си!“ — казвах на дървоядеца.

Веднъж ги изведох на паша и тримата си разговаряхме колко хубаво нещо е зелената трева и се съгласихме, че по-хубаво от зелена трева няма. Овцата се втурна да пасе, а ние с вълка се търкаляхме по тревата. Овцата ни подхвърли да сме внимавали да не позеленеем много от тучната трева, защото по погрешка може и да ни опасе, на което вълкът се усмихна. Така ние прекарахме целия ден в игри и веселие и беше много хубаво. В далечината се виждаше нашата къща и коминът на дявола стоеше като царска корона на покрива ѝ.

На връщане минахме край реката и пихме вода; трябва да призная, че нито вълкът каза на овцата: „Защо ми мътиш водата?“, нито пък овцата каза на вълка: „Защо ми мътиш водата?“ Побъбрихме си и се съгласихме, че реката е на всички, а очите ни излъчваха зелено сияние. В далечината се открояваше нашата къща и ни примамваше към себе си, но вълкът предложи да отидем на нощна паша и ние тутакси отидохме пак на ливадата, защото наистина бе много хубавя тази ливада. Овцата пак почна да учи вълка как да разпознава коя трева е за пасене и коя не е за пасене, а той клатеше глава и викаше: „Тц, тц, тц!“ — и ви уверявам, че удивлението му беше искрено.

Той опита всички треви и те му направиха неотразимо впечатление. Двамата с овцата вървяха успоредно и пасяха, докато стигнат края на ливадата, сетне се обръщаха и тръгваха към мене, а аз ги гледах умилен и не можех да коря баща си, че ми е оставил такова наследство. Най-после вълкът и овцата легнаха върху тучната трева и почнаха да преживят миролюбиво опасаното; като ту той, ту тя викаха: „Бе! Бе!“ Бяха намерили общ език и се разбираха.

Не исках да нарушавам пасторалната картина, измъкнах се тихо и се прибрах в къщата.

Дървоядците скърцаха страшно, сякаш гризяха желязо, а не дъбовата гора, но никакво внимание не им обърнах. Настъргах сажди от комина на дявола, направих си мастило и през цялата нощ писах, защото бях длъжен да опиша тази история. По едно време дървоядците толкова голям шум вдигнаха, като че разбиваха с динамит гредите, но аз пак не им обърнах внимание. Жалки дървоядци, дребнави гризачи на лабиринти, струва ли си да се пилеят с тях чувства! Оставих ги да стържат спокойно през цялата нощ.

На сутринта взех ножицата и отидох да острижа двете овце на ливадата. Може да ви се види странно, но на ливадата наистина имаше

две овце.

Почнах да ги стрижа, а през туй време там дотича някакъв див селянин и произлезе голям скандал от цялата работа. Той каза, че овцете били негови, а аз му казах, че не са негови, като му обясних историята с вълка, който свикнал да пасе трева и да блее, а селянинът ми каза, че аз паса трева и блея, удари ме с гегата си и задигна вълната, като оспори по тоя начин наследството, оставено от баща ми.

Аз се върнах пак в къщи. Но къщата вече я нямаше, защото дървоядците бяха додървоядили гредите и бяха превърнали в развалини и последното наследство, оставено от баща ми.

НИЕ, ДУХОВАТА МУЗИКА

Черказките музиканти ми се оплакаха: някои били казали, че тая духовна музика трябвало вече да се закрие. В селото на всеки стълб виси по един високоговорител, а на площада висят три — за какво е тогава духовна музика, едновременно и остаряла работа! Черказката духовна музика е наистина стара. Надали някой в селото знае годините на инструментите; трябва да ви уверя, че ако вие ги погледнете, ще ви се сторят стари едва ли не колкото слънцето. Това дори и собствениците на инструментите не знаят, защото твърдят, че те са си, откакто е създаден светът... Чуйте какво ще ни разкаже самата духовна музика за себе си и отсъдете тогава дали може да се закрие.

Флигорната.

Духовна музика има, откакто свет светува, и нея никой не може да я закрие. Ако може да се закрие една държава, то и духовата музика тогава може да се закрие. Във войниклъка съм бил тръбач и кога свирех с тръбата, конете се избиваха на коневръзите; имаше и заповед по гарнизона, хвалеха ме.

Кога се уволних, кметът ми вика: „Миале, има нареждане да даваме тревога, кога ни обадят по телефона. Нема кой друг да дава тревога, ти ще свириш тревогата!“ Тогава минавах амеркански бомбардировачи, народът се пръснал по къра, ако не свириш силно, може и жертва да стане. Целото лето съм свирил тревога чак до Девети септември.

Кларнетът.

И нема жертва. Всеки да попитате, всеки ще ви каже. Тогава в Горна Камена Рикса биеха камбани, ама ние тука ги не чувахме. А на Миал флигорната там я чували.

Флигорната.

Подир Девети, кога беше кооперирането, ние тръгнахме, тъй както сме целата духова музика, да свирим от къща на къща. Едни го гледат на веселие, други го гледат накриво, но нали бе тръгнало, какво ще го правим — свирим да започне веднъж, после ще го уреждаме; защото всичко започва с музиката и свършва с музиката. Кога човек умре, пак с музика го изпращаме.

Та свирим ние по кооперирането и стигаме до една къща, и те там никак не беха съгласни. Излезе старият, излезоха синовете му, развъртат се пред къщата си и ни гледат накриво. Имаха пред къщата лимони в сандъци, старият умееше да отглежда лимони. По едно време нещо си казаха, набраха лимони и почнаха да ги ядат насреща ни. А кога човек иде лимон насреща ти, устата ти се напълва с вода. Но ние не можем да прекъснем свиренето — зад нас сума народ се е натрупал, — ако спреме, значи, сме се предали. Гледам на Спас кърнето, от него тече вода.

Кларнетът.

Така беше.

Флигорната.

Тече вода от кърнето, а аз викам на Спас с око: „Дръж се, Спасе!“ И Спас ми вика с око: „Дръж се, Миале.“ Държа се и надувам, а от всички страни на флигорната фърчи вода. Ония дъвкаха, докато зъбите им скоминясаха, и се връцнаха в къщата.

Една година след туй беха кисели. Сега синовете работят в стопанството: Петър Лимоно гледа телетата, Георги Лимоно е казанджия, а Иван Лимоно кара трактор. Той, Иван, тогава не беше, ама и на него му прикачиха прекора. Старият си гледа пенсията и пак гледа лимони.

Така свирихме ние тогава, а народът, де се беше струпал на улицата, каза: „Те това е свирене.“ Народът знае, ние сме му свирили, не можеш да излъжеш народа!

Кларнетът.

Син ми, дето е в Берковица, донесе транзистор. Гледай, вика, тате, каква работа! Ще трябва да ти я оставя тука да си свириш с нея, а кърнето вече го хвърли на тавана. Ами я да я видим каква е тая работа

бе! Син ми я пусна, а тя киха-кашля, киха-кашля, па по едно време взе да заеква. Я слушай, му казах, тая работа ми не тебе на мене. Що ми тебе да ми киха и да ми заеква из къщата! Да вземеш транзисторо, па по главата на тоя, дето го е измислил! А кърнето аз на тавана нема да фърлям. Всичко друго мога да фърля, ама него нема!

Басът.

Как така — на тавана! Ако жив човек можеш да фърлиш, то ще фърлиш и инструмента!

Лани дойдоха при Миал от Музея на революцията да му искат флигорната. Чак от Михайловград дойдоха хората — цела кола, да преговарят с него, та да им даде флигорната за музея, защото на Миал баща му с нея е свирил в Черказки кога се е вдигало въстанието през двадесет и трета година. Взели пари хората от музея и ги дават на Миала, та да си купи нова флигорна, а Миал не дава да се издума. Кое е право, и ние му викахме, а бе, Миале, вземи парите, на флигорна ще купиш, знаеш ли какви флигорни има сега бе, лъци, та не смееш да я пипнеш! А той не ще. Баща ми е, вика, свирил с нея, тука му е душата. Все него чувам, кога свиря. Преди да умре човекът, верно е, му викаше: „Миале, да гледаш флигорната и да ти не е просто, кога стане нещо народно, ако и ти не си там с нея.“ И не я даде на музея!

Флигорната.

Ще я дам бе, ще я дам, нали съм казал. Кога не остане душа за духане, ще я дам. Тя е такава флигорна, че ветърът да духа на нея, пак свири, нищо, че е малко очукана. Да я дам отсега в музея, народът ще я гледа, верно е, ама нема да я чува. Сега, като свириме, народа и слуша флигорната, и я гледа. Ние свириме всекъде.

Басът.

С моя прост акъл си викам: къща, дето не сме свирили ние, не е къща. А нека се похвали некой, че не сме му свирили в къщата! Па и само в къщите ли?

Кога откривахме огняната воденица (черказци наричат така своята валцова мелница), не свирихме ли? — Свирихме. Мостът кога се направи, и на него свирихме. Кога електричество са прокарваше, пак свирихме. Нашата музика и самолет е посрещала!

Лани дойде самолет да наторява житата и председателят ни взе, та и назе на нивите — той ще държи реч, а ние ще свириме. Самолетът, като завърте перката и като се изви един ветър — отнесе речта на председателя, отнесе ни капите, вдигна фустите на жените!

Абе ще ни съблече бе! Народът побегна на една страна, а ние, като че некой ни е забил в земята, не мърдаме и през целото време свирим, дорде самолетът фръкна над нивите. Председателят си го призна после, добре, вика, че докарахме музиката да ни отсрами пред хората!

Флигорната.

Самолетът може да духа, колкото си ще — с духане нема да ни изплаши. Ние що сме духали, ако се събере на едно место, планина ще вдигнем във въздуха.

Тъпанът.

Ами кога ходихме на събора на опозицията в Берковица! Не я ли оправихме пак ние целата работа? Като че днес беше, така го помня. Нашият черказец Гоца Герасков тогава тръгна с пушката и през целия път се заканваше, че ще застреля събора, а то какво излезе — щом стигнахме в града, и милицията му взе пушката. Какво не приказва Гоца, що думи не издума, но милицията не разбира от дума и не му даде пушката.

Ние, духовата музика, вървиме начело и право към събора на опозицията. Опозицията най-напред турила една музика от Мездрей. Тя беше голема музика, едни инструменти, едни работи — все по ноти свирят всичките. Ние сме си слухари... Ония стоят насреща и даже ни не поглеждат, гледат си само нотите. Викам на нашите — ей, вие па си гледайте всеки своето да свири, другата работа ще я оставите на мене и ще ме пуснете да мина напред. Кога две музика се срещат, едната трябва да спре, защото, като се съберат две музика, не може едната да свири едно, другата да свири друго. Така по сватби сме се срещали и която музика е по-слаба, прибира инструментите и си подвива опашката.

Казах туй на нашите, защото си познавам инструмента. Кожите му беха от ялови овце. Бех ги изсушил хубаво, бех ги избръснал хубаво и ги бех опънал тъй, че оръдие да гръмне насреща, окото ми нема да

мигне. Хайде, Цеко, викам си, или сега, или никога! Тъпанът загърме, па като взе да трещи. Гърмя и трещя с него право към фланга на другата музика и я поглеждам с едно око. Объркаха им се работите. Половината духачи почнаха да свирят по нашия тъпан, а задната половина по своя си тъпан, защото тъпанът е най-отзад при тех, пък аз вървя най-отпред на нашата музика.

Обърка им се работата, спре свиренето, онзи тъпанджия взе да се сили, кожата на тъпана му цъфна и си останаха само с барабанчика. Свиха си нотите под мишница, подвиха си опашките, голема конфузия стана и целият събор се обърна нагоре с краката.

Опозицията какво ли си е мислила, че като ни прибере милицията пушката, та ние ще капитулираме и ще се приберем по чорапи в Черказки! Че ние, ако потребе, и верблюд ще разпънем на тъпана, и пак нема да паднем по гръб! Туй си беше самата истина, хората са живи, ей го къде е Берковица, може да се попита.

Барабанът.

Кво ще се пита! Едни могат да кажат едно, други да кажат друго; аз ще кажа, че нищо не може без музика. Ако вие отидете на военен парад, ще видите, че най-напред на площада излиза духовата музика, па чак после излиза генералът, па другите военни, па частите, както са си наредени една подир друга, а музиката все свири. Кога пък музиката не свири, почват да бият само барабаните. Едни хубави барабани, като бият едно хубаво, а бе като че право по сърцето те бият, а войниците маршируват и заедно с барабаните: рап-рап, рап-рап! — ще сринат къщите. Понекога съм си мислел — дали като изпрацат космонавтите, там има духовна музика? И съм си го измислил, че има... Ако един ден Черказки изпраца космонавт, ние, духовата музика, и там ще свирим. А тия, дето говорят, че щели да се закриват духовите музики, мене хич не ме занимават. Дето вика Миал — духовна музика има, откакто свет светува.

СТУДЕНО

СТУДЕНО

Бъди невероятен

(Черказки поздрав)

Нощес заваля сняг. Церовата гора на Петлова чука още не бе прибрала соковете си в земята и дърветата почнаха да се пукат от студа. Те гърмяха през цялата нощ и селяните, като ги слушаха, мислеха, че сутринта трябва да впрегнат шейните и да отидат горе на баира да си насекат дърва.

Кравите се намъщиха от студ и млякото им секна. Свинете провряха навън муцуните си, помирисаха снега, позамижаха и се вгълбиха в себе си. Те се бояха от снега, а защо се бояха, не знаеха, но се бояха много. Магаретата тръгнаха из улиците и тъй високо вдигаха краката си, като че маршируваха. Пътническият влак закъсна тридесет и пет минути. Жената на Гоца Герасков забрави прането си на двора и сутринта, щом почна да го събира, чаршафите се накършиха — толкова крехки бяха станали.

Самият Гоца Герасков, който бе чул трясъка на церовете през нощта и знаеше, че млякото на кравите ще секне, гледаше жена си как събира заледеното пране и си мислеше, че ще бъде най-добре да вземе пушката и каика и да се качи на Петлова чука. Зайците са оставили пресни дири и съвсем лесно ще бъде да застреля един заек, а после да натовари каика с дърва и да гръмне с пушката, та да поздрави селото.

Гоца Герасков се качи на тавана да вземе ногавиците от пърчова кожа. Бяха поизсъхнали, но той ги намокри и почна да ги връзва на нозете си. Тези здрави ногавици един гмитровченин му ги оцави миналото лято и тъй добре ги оцави, че никаква миризма не остана в кожата. Гмитровчени имаха много добри табанджийници и дъбежа кожите с вар и дъбови кори. Всичко това Гоца Герасков си го помисляше винаги, щом седнеше да си туря ногавиците. Той и сега си мислеше за гмитровченина и за табанджийниците, завърза си хубаво ногавиците, после взе пушката и каика и тръгна към церовата гора.

Каикът се опъваше, изглежда, никак не му се отиваше в гората, но Гоца Герасков не му обръщаше внимание и го мъкнеше подире си.

Тъкмо тогава пътническият влак, който идваше от изток, се установи на втори коловоз, престоя три минути и продължи на запад, бълвайки пушек и движейки буталата си. Един заек играеше на снега и гледаше любопитно влака. Гоца Герасков застреля заека, вдигна го, за да определи колко тежи, и го натовари в каика. И тъкмо когато обмисляше кои дървета да отсече, чу викове и писъци в селото.

Гоца Герасков реши да седне на каика и да се спусне в селото, за да види каква е работата.

А ето каква беше работата. Когато пътническият влак мина през гарата, селяните измъкнаха старите прашни ножове и отидоха при ковача да ги наточат. Като видяха това, свинете се раздвижиха, почнаха да къртят със зъби кочините, а кокошките се нахвърлиха върху копаните им да кълват топла храна. Свинете се вбесиха и изпоядоха сума кокошки.

Селянките набиха свинете, взеха кобилиците си и отидоха на кладенеца за вода. Те напълниха своите бакърени котли и спряха да си побъбрят. Казаха си, че нощес церовата гора над селото се е напукала, че на кравите им е секнало млякото че мъжете отишли при ковача да точат ножовете, защото свинете побеснели, почнали да ядат кокошките и трябва вече да ги заколят. Докато си разказваха тези неща, водата в котлите замръзна и те взеха да се пукат и да гърмят. Жените се втурнаха към котлите, блъскаха се една друга, всяка искаше да си проправи път с кобилицата и с лактите, но срещаше съпротивата на други кобилици и на други лакти и тъй както се блъскаха, събориха една жена на леда и тя почна да писка, че са ѝ изместили капачката на коляното.

По това време мъжете тъкмо бяха наточили ножовете при ковача. Като чува виковете на жените, те се втурнаха към кладенеца, стиснали ножовете за дръжките, а жените, щом ги видяха с тези ножове, писнаха и се скупчиха край геранилото. Но мъжете им казаха, че ножовете са за свинете, а не за жените, и жените, щом разбраха, че ножовете не са за тях, а за свинете, се успокоиха и взеха да обясняват на мъжете как дошли за вода, как се спрели да си кажат, че нощес церовата гора над селото се е напукала, че млякото на кравите е секнало, че свинете са

побеснели и т.н., и т.н., а мъжете слушаха и стискаха ножовете за дръжките.

Внезапно сред тях ое появи каикът на Гоца Герасков. Самия Гоца Герасков го нямаше в каика. Там лежеше само един заек. Селяните и селянките почнаха да цъкат с езици и да разглеждат заека и каика. Никак не можеха да си обяснят как е дошъл каикът. Кучетата, щом подушиха заека, се втурнаха към кладенеца и наклеяха на леда, облизвайки се с червените си езици.

Всички почнаха да се питат къде е Гоца Герасков.

Гоца Герасков в този момент тичаше пешком по баира. Когато той тури пушката в каика и се гласеше да седне, каикът, един от най-хубавите в Черказки, потегли по нанадолнището и докато Гоца Герасков се усети, започна да се спуска все по-бързо и по-бързо към селото. Стопанинът почна да вика подир каика: „Стой! Стой!“ — но каикът не го слушаше и се плъзгаше безшумно с гладките си плазове по склона, радвайки се на свободата си. Ядосан, Гоца Герасков измъкна брадвата от пояса, с която щеше да сече церови дървета, и се спусна по баира, като си мислеше, че щом стигне шейната, ще я съсече на трески.

Той само си го мислеше това, но не можеше да стигне шейната, защото тя се спускаше два пъти по-бързо от него, отнасяйки заека и пушката. По едно време селянинът видя, че каикът подскочи, види се, там е имало къртичина под снега, и тогава на пъртината падна пушката. Пушката се спря само за един миг и продължи да се плъзга по дирята, оставена от шейната.

Гоца Герасков падна веднъж в снега, обърна се два или три пъти и докато се отупваше, реши, че не само шейната, ами и пушката ще нацепи на трески.

А в селото, скупчени край каика, стояха селяните и селянките. Кучетата продължаваха да клечат и опашките им замръзнаха на леда, но те не обръщаха внимание на опашките си. Жената с изместената капачка скимтеше, но не ставаше, защото имаше дебела пола и не чувствуваше студ.

И както всички стояха, видяха изведнъж пушката. Тя летеше право към тях все по дирите на шейната и летеше много бързо, свистейки, забулена в снежен облак.

Всичко се пръсна в един миг. Цървулите на селяните бяха замръзнали върху леда. Но селяните нямаха време да се занимават с цървулите си, оставиха ги върху леда и хукнаха боси. Кучетата се напънаха с все сили да отлепят опашките си, но не можаха и трябваше да се спасяват без опашки. Жената с изместената капачка скочи, капачката ѝ се намести, но пък дебелията ѝ пола остана върху леда. Разчитайки, че никой никого не гледа в паниката, жената затича без пола.

Пушката се блъсна в кладенеца, изгърмя и застреля село Черказки заедно с всичките му жители.

ДО НЕБЕТО И НАЗАД

Голямо вълнение беше. Народ се трупаше пред черказката парна мелница, не само мливари — цялото село. Там стърчеше една ракета. Духовата музика гърмеше със своите медни тръби, а около ракетата се разхождаше с ногавиците си от пърчова кожа Гоца Герасков и хвърляше прощални погледи към народа, към равнината и към Петлова чука — всяка зима той сечеше там церовата гора.

Сега там имаше преспи.

Гоца Герасков си спомняше как преди много години селото имаше само един австрийски триор и това бе единствената машина, после с много усилия на всестранната кооперация бе купена и веялка, а сега стопаните построиха космодрум и всяко село праща вече свои ракети в небето.

От миналото на Гоца му бяха останали само ногавиците, дъбени в една гмитровска табанджийница. Тези гмитровчени бяха големи майстори и ако в старите времена се правеха ракети, сигурно гмитровчени щяха да дъбят ногавиците и на ракетите.

Ето какво си мислеше Гоца Герасков, докато се разхождаше, а музиката гърмеше в пространството и целият народ, струпан наоколо, тъй високо шумеше, че на човек можеха ушите да му се пръснат. Имаше и речи, то се знае, макар че Гоца не обичаше речи, защото беше човек на действието. Той прегледа отново своите ногавици и се качи в ракетата.

При трясъка на излитането селските музиканти не оставиха своите тръби и това направи на Гоца Герасков извънредно силно впечатление и много го трогна. Но той нямаше време да мисли дълго за него, защото заснежената земя се отдалечаваше бързо и дори почна да съзира нейното въртеливо движение от запад към изток. Беше чувал, че земята се върти, а сега, като гледаше, си мислеше, че не може вече да има никакво съмнение във въртенето.

Небето все повече се приближаваше. Уголемената луна подлагаше гърба си и черказецът почна да избира място за кацане, макар че къщи и хора не се виждаха никъде. Както и да е, най-после

намери удобно място и кацна. Ударът бе толкова слаб, че едва го почувствува. Щом си показа главата навън, се учуди от огромния облак прах, вдигнат от ракетата. Кихайки, Гоца Герасков започна да се разхожда по луната, но освен прах там нямаше нищо.

От прах ногавиците му почервеняха като лисици.

Не дай си боже, мислеше черказецът, докато крачеше по един баир, вдигайки прах и кихайки, тук да построиш къща и жена ти да иска да си простира прането! Дума да не става, реши той, докато кихаше, изключено е! На тази луна дори едно пране човек не може да изсуши!

Голямо кихане беше!

Като покыха тъй и не видя нищо повече освен прах, Гоца Герасков се качи в ракетата и тръгна обратно към земята. Земята висеше в пространството и продължаваше да се върти от запад към изток цялата побеляла; само по средата имаше една черна ивица и черказецът си помисли, че туй черното трябва да е Африка.

Приближавайки, той съгледа най-напред тръбата на черказката парна мелница и разпрегнатия добитък. Добитъкът дъвчеше царевичак, но щом видя ракетата, спря да дъвче, а от мелницата изтичаха мливари и се втурнаха право към селото. Гоца Герасков кръжеше и търсеше място за приземяване. По околните пътища се изсипваше на тумби, на тумби народ, за да срещне черказеца. Най-напред вървеше прочутата духова музика на прочутото село Калимамица (музикантите им все по ноти свиреха, не бяха слухари като черказките); идеха и от другите прочути села Горна Камена Рикса, Горна Лука и Верениците; и те бяха с музики. Само от Живовци човек нямаше — общинския бик били изпуснали, та трябвало да го гонят. В туй село всяка година изпускат общинския бик.

Щом видя баира с церовата гора над селото, Гоца Герасков реши, че е най-добре да се приземи на него — там сега имаше големи преспи и много лесно щеше да стане тази работа.

Тъй и направи — приземи се в една пряспа. Снегът бе толкова пръхкав, че ракетата цяла потъна в него и вдигна снежен облак до небето. Гоца Герасков се измъкна от пряспата, поотупа ногавиците си, седна и се спусна по баира като шейна право в село Черказки. По улиците гърмяха музики, комините димяха и разнасяха мирис на свинско, по дворовете червенеяха големи петна в снега — там бяха

клани прасетата. Черни биволи се разхождаха, ревейки от време на време като лъвовете, и допълваха гордата черказка картина.

— Айде бе, Гоца! — завикаха от всички страни.

— Какво стана там бе, Гоца? — запитаха от всички страни.

— Ей, нищо не става — каза им Гоца Герасков. — Само един прах и кихавица. Голяма кихавица, ви казвам!

— Как тъй само прах! — не вярваха другите.

— Прах като на вършачка — уверяваше ги Гоца Герасков.

— Брей, да се не види!

— Прах, прах! — каза Гоца Герасков.

Тогава черказкият народ, а и народът на другите прочути села почна да говори и да възкликва: „Само затуй ли трябваше да се праща човек до небето! Сума пари се потрошиха!“ Гоца Герасков ги оглеждаше немного трогателно, защото във възклицанията долавяше известен упрек, и трябваше пак да им каже:

— Вяра нямате ли? Ногавиците ми почервеняха като лисици!

Той им каза това с такъв тон, както би ги попитал навярно: „Вие в бога не вярвате ли?“, сякаш неговите ногавици бяха господът. Оттам си отиде право в къщи. Посрещна го жена му с ръце брашнени до лактите и преди да го целуне, погледна дали не си е съблякъл пуловера по пътя. Защото всяка любеща жена най-напред се грижи за туй — мъжът ѝ да си облича пуловера, за да не настива, и не дай боже да закъснее — и от тези грижи май че време за друго не ѝ остава.

— Слава богу, върна се! — почна да плаче щастливата жена.

— Голяма работа — каза Гоца Герасков, сваляйки ногавиците от краката си. — Вдигнах малко прах в небето и се прибрах. Всеки черказец на мое място щеше да направи същото. Добре, че се върнах за празниците!

А черказкият народ и народът на другите прочути села се разотиде по домовете заедно със своите музики, та всеки по домовете да посрещне празниците.

Гоца Герасков можеше да каже на селяните, че е видял и въртеливото движение на земята в пространството, и дори искаше да им го каже, но си помисли: „Те за луната не ми повярваха, та за земята ли ще повярват!“ — и не им каза.

ЧЕРКАЗКАТА МАНАСТИРСКА СВИНАРНИЦА

Всичко, разбира се, можеше да вземе много по-трагични размери, ако не бе енергичната намеса на човека с косилото. Но нека по-добре започнем от самото начало.

По това време на деня ковачът на село Черказки запасваше своята кожена престилка и започваше да изковава въздуха. Може би заради това в селото въздухът е винаги кристален, хубав и звънък. Зинка се подпираше на черницата и си бленуваше, загледана към планините. Нейното рошаво петле пляскаше с крила, за да привлече вниманието на кокошките от двора, но те го поглеждаха небрежно, защото бе още съвсем младо петле. Двете момчета с бивола бяха изкарали добитъка на паша край Йончови ханове и чакаха да се издигне слънцето, за да се изкъпят в реката. Макар че никога не бе виждал крокодил, нито истински, нито на картинка, Генко направи един много хубав крокодил от парче восък и го тури в джоба си (той бе голям колкото яйце и също така кръгъл).

По това време на деня отвъд границите на България в един президентски дворец обсъждаха проблема за войната, докато бебето на президента смучеше сладко биберона си; художникът Пикасо рисуваше конни надбягвания на хиподрума; националният бразилски отбор по футбол тренираше финтови удари на игрището, надявайки се с тях да запази почетното място в световното първенство; поради кръглия характер на земята Съединените американски щати спяха; Международният съд в Хага след дълги спорове реши, че Румънската народна република принадлежи на престолонаследника; Фидел Кастро от Куба говореше по телевизията; космонавтът Герман Титов разказваше на журналисти впечатленията си от космоса; Хелеевата комета бродеше из бездните на всемира; тайнствени частици крадяха енергия от циклофазотрона в Дубна и озадачаваха академиците; Парижкният общински съвет решаваше въпроса за боядисването на Айфеловата кула; забулен в мъгли, британският остров съзерцаваше красивия залез на своето могъщество; прочутата фирма „Ролс Ройс“

преустановяваше производството на автомобили; забравен от всички, вулканът Попокатепетъл изгасваше.

Ето колко много бе заето човечеството по това време на деня както в България — нашето мило отечество, — така и извън нейните граници. То не знаеше, че съдбата му е застрашена. Впрочем не за първи път човечеството проявяваше лекомислие.

Но това знаеше само селянинът с косилото, след като изпусна стадото на свинете.

Когато Генко тури восъка в джоба си, го видя да тича с косилото през гората.

— Чичо! Чичо! — извика момчето. — Виж какво направих!

— Но какво е това? — учуди се онзи и започна да мърда челюстите си, сякаш дъвчеше.

— Крокодил — каза момчето.

Селянинът, който също не бе виждал крокодил, каза:

— Хубав е, само че зурлата му е малка!

— Ако я направя голяма, ще стане зъл — каза момчето и тури восъчната топка в джоба си.

— Така си е — каза селянинът. — По свинете зная това... А сега да тичаме, защото станаха страшни работи!

Той се спусна напред, хванал косилото като копие. Момчето се спусна подире му. То не знаеше какво се е случило, но колкото повече приближаваха манастира, толкова по-силно чуваше оттам писъци.

Селянинът знаеше много добре какви са тези писъци. Той разбра, че ще се случи нещастие още щом пусна на свобода свинете. Те бяха измършавели, гладни, настръхнали — прегазиха го и се втурнаха към манастира. Между тях имаше едри и гърбави мъжкари, които ревяха като лъвове, имаше тънки, с високи крака — те цигукаха остро, имаше и няколко късокраки и тромави, които грухтяха гръдно и заканително. Но въпреки различията в породите всички бяха единодушно свирепи и енергични.

Когато излязоха на пътя, момчето видя стадото сред облаци прах. Свинете нахлуха като кърджалии в двора, завзеха храма с лекота, защото не срещнаха никаква съпротива, и тутакси излетяха навън — в храма не намериха нищо за ядене. А в двора вече тичаха, развявайки бради, калугерите. Те ръкомахаха и викаха, надявайки се да изплашат прасетата, но животните се държаха храбро. Втурнаха се вкупом към

готварницата, гъделичкани от нейния мирис. Там вече стоеше готвачът с голямата дървена лъжица. На момчето с крокодила се стори, че свинете няма да посмеят да пристъпят пред тази лъжица, огромна като боздуган.

Но то се излъга. Отчаянието е майка на храбростта, а свинете бяха повече от отчаяни — те бяха гладни. Само в един миг прекатуриха готвача, стъпкаха го и започнаха да обръщат казаните. Медните съдове кънтяха като камбаните на второто пришествие. Заедно с това се чу и ужасен писък: върху печката имаше горещи ястия и някои се бяха попарили. Онези, които се бяха домогнали до по-хладните яденета, тъпчеха стомасите си с приятно гърдене.

След като опустошиха готварницата, свинете излязоха на двора и започнаха да преобръщат всичко с ужасните си зурли. Все пак дотук нещата не бяха така трагични. Но на тези езически мозъци им хрумна да влязат в избата. Там се пазеха хранителните продукти и вината на манастира.

Калугерите разбраха, че адът от Библията може да докосне земята. В двора се появи сам игуменът с Библията и кръста. Калугерите се отдръпнаха настрана настръхнали — те слушаха как побеснялото стадо разбива с трясък дъбовите бъчви.

— Отче! — извика селянинът на игумена. — Пази се!

Игуменът стоеше сам в манастирския двор със своето свято оръжие. Фигурата му издаваше смирение и кротост. Но свинете никак не бяха сантиментални. Когато излязоха от избата, отчаянието им бе сменено с вдъхновение. Техният рев напомняше рев на динозаври.

— Трябва да се извика военният гарнизон! — каза селянинът на калугерите. — Военният гарнизон с оръдията!

Той започна да вика от своето прикритие:

— Военният гарнизон! Военният гарнизон!

Но много по-силно от него реवेशе водачът на стадото. Това бе един едър и настръхнал кокалест мъжкар. И ерихонската тръба би се изчервила пред рева на този мъжкар. Останалите следваха неотстъпно своя водач. Те видяха нещо черно да ръкомаха пред тях. С един замах на зурлата водачът повали това черно. Свинете изядоха Библията и разкъсаха расото, но го намериха много постно и се отказаха.

Когато калугерите притичаха, видяха, че игуменът още диша. Той бе успял да стигне жив до билото на своята голгота.

— Щом гарнизонът не ни чува, тогава ние ще се бием сами! — каза селянинът и започна отново да мърда челюстите си, сякаш дъвчеше.

Калугерите не бяха особено въодушевени от перспективата за една война с тези бесни свине... Тогава селянинът хвана здраво своето косило. По тялото му премина тръпка на патос. Той огледа стадото, което се клатушкеше подир своя водач. Момчето също гледаше и стадото му напомни пияници, които се клатушкат и пеят юнашки песни. То хич и не мислеше, че свинете са тръгнали да обявяват война някому. Пък и кой ли в този момент можеше да предвиди това — Парижкният общински съвет бе зает със своята проблема; Зинка, подпряна на черницата, си бленуваше; Пикаесо довършваше втория жокей на хиподрума; Съединените американски щати сънуваха. Пияните свине продължаваха своя марш, готови да разрушат всички прегради по пътя си — Айфеловата кула, черказката ковачница, САЩ. Но лекомисленото човечество не подозираше колко е застрашена неговата съдба.

Селянинът подозираше. Мисълта му работеше трескаво. Разбра, че не може да разчита на военния гарнизон в тези трагични минути. Той се хвърли напред към стадото, право срещу водача. Водачът бе много пиян, за да може да обработи с мозъка си намеренията на човека. Той дори не усети как косилото се заби в сърцето му. Свинете нададоха писъци. Вдъхновението бе отстъпило на страха. Те бяха останали сами, без водачество, и спасяваха кожата си с бягство. Момчето видя как тичаха чевръсто, въртейки свределите на своите опашки. Започна да подхвърля във въздуха восъчната си топка и да подскача весело на един крак. Но изпусна крокодила на земята и той се затъркаля презглава.

Човекът измъкна косилото и погледна пренебрежително трупа. Настръхналият мъжкар, пред който дори лъвовете биха треперели, бе мъртъв.

Така едно мъртвопияно прасе заплати със себе си свинщината на останалите мъртвопияни прасета.

Съдбата на човечеството възстанови отново своето равновесие. Разбира се, всичко можеше да вземе много по-трагични размери, ако не бе енергичната намеса на селянина. Но това може да бъде разбрано много по-добре, ако се започне отново от онова време на деня, когато

ковачът на село Черказки запасваше своята кожена престилка и започваше да изковава въздуха, когато художникът Пикасо отиваше на хиподрума, когато националният бразилски отбор по футбол...

ПАРИЖ ИМА ПОЧИВЕН ДЕН

Бележки за Париж:

Париж се намира в Европа, столица е на Франция и има Айфелова кула. Не граничи с други градове.

Нощес пак заваля сняг. Церовата гора над Черказки още не бе прибрала соковете си в земята и дърветата почнаха да се пукат от студ. Те гърмяха през цялата нощ и селяните, като ги слушаха, мислеха, че сутринта трябва да впрегнат шейните и да отидат горе на баира да си насекат дърва.

Кравите се намъшиха от студа и млякото им секна. Свинете провряха навън муцуните си, помирисаха снега, позамижаха и се вгълбиха в себе си: те се бояха от снега — не знаеха защо, но се бояха много. Магаретата тръгнаха из улиците и тъй високо вдигаха краката си, като че маршируваха. Жената на Гоца Герасков бе забравила прането на двора и щом почна да го събира, цялото се накърши — толкова крехко бе станало.

Самият Гоца Герасков, който цяла нощ бе слушал трясъка на Церовата гора и знаеше, че млякото на кравите ще секне, гледаше жена си как събира заледеното пране и си мислеше, че ще бъде най-добре да си приготви ногавиците от пърчова кожа. Бяха поизсъхнали, но той ги намокри и почна да ги връзва на нозете си. Тези ногавици един гмитровченин му ги оцави миналото лято и тъй добре ги оцави, че никаква миризма на пръч не остана в кожата. Мислеше си, че в Париж едва ли имат такива ногавици, пък ако имат, най-много от козя или овча кожа да са. В Париж имало Айфелова кула, но кулата не е ногавица да си я туриш на краката.

Както и да е, Гоце Герасков взе ножа си, сбогува се с жената и ѝ каза да не реве, защото той ще се върне. Жената стискаше замръзналото пране, а то се трошеше и падаше на купчина в краката ѝ. Тя ревеше и казваше на мъжа си да ѝ купи една шамия от Париж и да

си облича пуловера, а той, без да се обръща, мърмореше: женски работи, пуловера да си обличал! Да не е дете — ако тя иска да знае, той даже няма и да го съблича! Ама има ли смисъл всичко да се обяснява на жените! Колкото повече им обясняваш, толкова повече няма да разберат.

По улиците на Черказки го срещаха селяни — те отиваха да точат ножовете при ковача. Свинете ги гледаха свирепо и къртеха със зъби кочините. Кокошките се нахвърлиха върху копаните да ядат топла храна, но свинете се вбесиха и изпоядоха сума кокошки. Селяните не обръщаха внимание на беса на свинете и като пожелаваха добър път на Гоца Герасков, му казваха да се пази от французойките, защото гащите им били с дантели. „Знам аз — казваше им Гоца Герасков, оглеждайки своите ногавици, — глейте си вие ножовете.“

Край кладенеца се бяха струпали жени и подпрени на своите кобилици, си бърбеха за студа, за церовата гора и за млякото на кравите, което било секнало. Те казаха на Гоца Герасков да им донесе от Париж шамии. Той обеща да им донесе и ги подсети да не стоят много на кладенеца, за да не замръзнат котлите им, както миналата година. Напомняше им миналата година, защото, както си бърбеха тогава на кладенеца за големите студове, водата в котлите замръзна, те взеха да се пукат и да гърмят. Жените се втурнаха към котлите, блъскаха се една друга, всяка искаше да си проправи път с кобилицата и с лактите, но срещаше съпротивата на други кобилици и на други лакти, докато най-сетне блъснаха една жена върху леда и ѝ се измести капачката на коляното.

Селянките си бърбеха, но сега бяха оставили бакърите празни. Човек се учи всяка година.

Като преминаваше с влака през европейските държави, Гоца Герасков си помисли, че те не приличат на село Черказки. А ако пък трябва да се хвалим, то и село Черказки не прилича на европейските държави. Но не е там работата, да се хвалим! Движейки се през Германия, той ѝ каза да внимава и да не вземе да запали пак някоя световна война. Тъй я съветваше, както бе посъветвал и жените от кладенеца да не бърбят много, защото ще замръзне водата в котлите.

Мислеше си още, че сега е много лесно да се пътува. Човек, тъй както си пътува, може чак и в Америка да отиде. Макар че Америка не е никак сега за посещения — там се стрелят като зайци. Кой кого

срещне, го стреля. Че то даже и зайци така не се стрелят, сезон си има за тази работа!

Нека се стрелят!

Австрия минаха много бързо, та дори не може да попита дали още произвежда триори и валцови мелници, каквато е черказката валцова мелница, закупена още преди войната от Австрия и наричана от черказци „огняната воденица“.

На френска земя се качиха мъже и жени. Мъжете бяха без ногавици, жените бяха бузести, също като черказките селянки, и на нито една не ѝ се показаха дантелите. (Много бузести били тези францужойки!) Едни говореха, че са от Руан, а други говореха, че са от други места, малко по-далече от Руан, но че минават през Руан, когато отиват на пазар. Гоца Герасков не знаеше какво е Руан, а и не го интересуваше особено. Той се позаинтересува дали Франция още взема сенегалци за войници. Селянин с една гъска му каза, че туй е било отдавна, сега вече няма сенегалци във Франция. Ами дали има шамии в Париж? Сигурно има, впрочем те не знаели какво е това шамии, но в Париж всичко има.

Руанци, а и другите, които не бяха руанци, слязоха и влакът продължи право към Париж. Той бе почти празен, ако не се смятат кондукторите. Гоца Герасков стана, потегна ногавиците си и се изправи до прозореца. Влакът тичаше през снега, тъй както тича и влакът през черказкото поле, а ветровете носят бели облаци от сняг толкова много и с такъв вой, че нищо не се вижда.

После изведнъж спря. Гоца Герасков слезе на гарата. Тя бе тъй пуста и тъй студена сред снежния облак, че трябваше да потупа коленете си, за да се затопли.

— Къде е народът тук? — попита той машиниста.

— Кой народ? — не го разбра онзи.

— Парижкият — каза Гоца Герасков. — Това ли е прехваленият Париж?

— Разбира се, че е Париж — каза машинистът. — Ето там, вляво, е Айфеловата кула.

Гоца Герасков се взря и зърна между две въздишки на виелицата самата Айфелова кула; туй бе всичко, което видя.

— И нищо друго ли няма? — попита той.

— Как не! — каза машинистът. — Но днес Париж има почивен ден.

Гоца Герасков се повъртя на пустата гара, ядосан, че е дошъл тъкмо когато Париж има почивен ден. Реши да се върне, да наточи ножа и да заколи свинята, че докато той пътува, черказките селяни са наточили ножовете си и ще почнат клането на прасетата.

Тъй и направи. Върна се в Черказки, взе ножа и като излезе на двора, погледна свирепо свинята. Но свинята го изгледа още по-свирепо, защото виждаше в ръцете му ножа. Жената продължаваше да събира замръзналото пране, то се ронеше и нищо не оставаше в ръцете ѝ. Само онези гащи, ватираните, с ластик на крачолите, не можаха да се начупят — бяха изстинали като кокал. Гоца знаеше това — че са много студени.

Той бе сигурен, че точно така е било всичко, защото си го е помислил, или пък си го е пожелал. Човек какви ли не работи си помисля между въздишките на виелиците и какво ли не си пожелавал!

БЕЛЕГ ОТ БЪЛХА

Миналия месец в Черказки изстребваха кучета. Всъщност те ги бяха изстребили, но оставаше една малка част, която бесуваше от няколко дни в източната страна на селото. Това бяха бездомници, родени и израснали в горите, скитаха навсякъде, разнасяха болести по стадата, мърсяха, побесняваха и хапеха добитъка.

Селяните ги откриха край реката. Кучетата бесуваха в угарите, носеше се ръмжене, святкаха зъби, вееха се опашки и всичко се бе превърнало в една космата топка, изтощена от тичане, но настръхнала и бясна от любов. Недалеч клечеше плоска мършава кучка и гледаше боя върху разораната земя. Тя бе неподвижна, тази мършава богиня на любовта, и бленуваше.

— Слушайте! — каза Иван Гамаша на селяните. — Ще ги обходим и ще стреляме, както са, вкупом. Едно няма да мръдне.

— Добре — казаха другите селяни и се пръснаха да си намерят удобни прикрития.

Те слушаха Иван Гамаша, защото стреляше точно, говореше най-много от всички и имаше на краката си банатски гамаша. Тези гамаша той ги имаше от един градски ловец, кожата им се беше понапукала, но Иван ги мажеше със свинска мас; ако маста не помагаше, то не им и вредеше, а и предпазваше преждилата и куките от ръжда. Един селски му бе обещал да изпрати оръжейно масло за металните работи на гамашите, но не излезе човек и не прати никакво оръжейно масло.

Докато селяните стягаха обръча около бесуващите, подтичвайки зад върбите, Иван поизтри гамашите си и вече се канеше да подсвирне, когато видя на брега на реката едно остаряло беззъбо куче. То се поспираше, обърнало глава към биещите се, приклякаше, но се изправяше със скимтене и пак тичаше по брега, за да търси брод — страх го бе да преплува мътната и силна вода. Онова от другата страна бе любов и го мамеше, но и реката бе широка и бърза и то се страхуваше да се хвърли в нея. На стареца не му оставаше нищо друго, освен да клекне на сушата и да гледа, но той не можеше да се задържи, защото погледът поражда желание, а желанието го караше да скимти и

да подтичва. Най-сетне кучето заби нозете си в пясъка и подскочи, но веднага падна в бездната на водата. Вълните го подхвърлиха нагоре и гонейки се, го скриха в себе си. Иван видя кучето да удря само няколко пъти с лапите, вирнало нагоре муцуна, сетне престана да се съпротивява и върху водата остана само една безжизнена кожа, настръхнала, сякаш беше наелектризирана.

Тогава Гамаша подсвирна и затрещяха изстрели. Чевръстите крака не можаха да спасят кучетата и те останаха в угарите. Селяните не отидоха при тях, защото нямаше какво да гледат освен похабени кучешки кожи, а насядаха на синора да попушат. Един от мъжете каза, че не помни такава хайка в живота си, но Иван Гамаша му каза веднага, че е водил и по-голяма хайка и че такава работа били свършили, щото един градски ловец, тъй както си стоели, си свалил гамашите и му ги поднесъл, макар че гамашите били банатска работа, каквато в България не можеш да намериш, защото самият градски ловец ходил в странство и ги имал оттам. И тютюн за лула му дал гражданинът, но тютюна Иван изпушил и докато го пушил, цялата му къща миришела на тайни работи. Затуй съседите, като му идвали на гости, викали: „А бе при тебе мирише на магии и на някакви тайни работи.“

Ето какъв тютюн бил този!

Най-крайният селянин слушаше, почесваше се и правеше тайно тази работа, да не го видят другите. Но когато се обърна, той видя, че и съседът му също така се почесва, а и съседът на съседа му правеше същото. Тъй както си седяха, селяните се чешеха навсякъде и дори Иван Гамаша почна да помръдва и да почуква гамашите си, сякаш нещо отвътре го хапеше.

— Не ви ли хапе, бе? — попита той хайката.

— Хапе ни — казаха мъжете, — но какво ни хапе, един бог знае.

— А бе каква е тази работа! — скочи Иван и започна да се озърта, сякаш туй, дето хапеше, беше около тях.

Другите също наскочаха. Тогава те видяха нещо гъвкаво да плува около тях.

— Боже! — извика Иван. — Това са бълхи!

— Бълхи са — казаха другите селяни.

— Ами откъде толкова много бълхи?

Угарите вряха от бълхи. Те скачаха пъргаво, стремглаво, във всички посоки, търсейки нещо топло и сухо пред себе си. Туй топло и сухо бяха селяните.

— Бягайте! — извика Иван и гамашите му почнаха да се лъскат през угарите.

Мъжете бягаха, спъваха се, псуваха, докато излязоха най-последно на ливадите и там се спряха. Иван удряше с длани гамашите си, защото не можеше да се почеше през твърдата кожа, тръскаше палтото си, но нищо не помагаше. Селяните се въртяха като пияни, някои се разсъблякоха, тупаха дрехите си по ливадите или пък ги хвърляха във въздуха.

— Стига сте тупали — каза Иван. — Нищо няма да ни помогне.

— Как така няма да ни помогне? — попитаха тези, които тупаха.

— Няма да ни помогне, защото бълхите са кучешки.

— Че откъде накъде кучешки?

— Крили са се в кожата на кучетата. А щом разбраха, че ги застреляхме, и кожата им почнаха да изстиват, избягаха. Кучетата изтребихме, а как ще изтребим бълхите, туй е вече по-сетнешна работа.

Те тръгнаха през ливадите всеки с товара си от бълхи и стигнаха до една славянска могила с бандера на върха. До могилата имаше струпани тикви и Иван Гамаша предложи да си направят едно състезание.

— Ако изляза аз първи, ще черпите котел вино — каза Иван. — А ако изляза последен, ще черпя два котела вино.

Селяните се наговориха, взеха да си разменят патрони и да се съветват как най-добре ще надстрелят Гамаша. Изнесоха тикви до бандерата и горе остана само един, та да ги пуска по могилата. Трябваше да се стреля още докато тиквата се търкаля, а един щеше да я донесе до групата и да броят с колко сачми е ударена.

Така и направиха. Онзи от бандерата пускаше по една тиква, тя се засилваше по нанадолницето и ловецът стреляше, когато бе по средата на склона. Могилата бе жълта и оня отгоре пускаше все черни тикви, за да се виждат хубаво.

Но когато дойде ред на Гамаша, той пусна жълта тиква.

Тиквата се търкулна надолу и примижавайки, Гамаша вдигна пушката. Селяните гледаха дали ще улучи и когато онзи гръмна,

всички ахнаха. Тиквата спря, сякаш я заковаха там. Тя постоя един миг на склона и почна пак бавно да се търкаля надолу.

— Да я донеса ли? — попита онзи, гдето ги донасяше да им броят сачмите.

— Може и да не я донасяш — каза Иван. — Сачма в нея няма. Туй беше шок.

— Не може да бъде — казаха мъжете.

— Донесете я тогава — съгласи се Иван. — Аз ви казвам, че е шок.

Неколцина отърчаха и донесоха тиквата. Тя си беше гладка, чиста, с никаква драскотина по кожата. И все пак бе застреляна от пушката на Гамаша, защото всички видяха как изстрелът я закова на могилата.

— Туй е шок — каза Иван. — Сачмите са малки и много. Осемдесет най-малко удрят по тиквата и тя умира от шок. Аз и зайци така стрелям, с шок, и никаква драскотина не остава по кожата им. Заекът както си тича, тъй си и ляга. Никак не обичам да стрелям, пък заекът да почне да се премята и да ми рита. Обичам, както си тича, да легне. А сега да вървим да прием виното!

Иван Гамаша разказа по пътя, че тази работа, за шока, я знаел от един градски ловец, същия, дето му дал гамашите. Този градски ловец бил ходил в странство, в самото Банатско, както сам му разказвал, и по Полско е бил, и по Унгарско, където се надстрелвал с един друг ловец, по-голям от него, но нашият го надстрелял, защото си разбирал от работата, и тогава онзи ловец взел, че му дал пушката си, прегърнал го, а нашият взел пушката да я изпробва. Насреща му се задали птици, той зажумял и гръмнал в птиците, те се посипали в блатото (ловците ловували край едно блато) и унгарецът, като видял тази работа, се спуснал да ги събира, па като затънал на едно място, та едва не се удавил и нашият го измъкнал. Онзи го завел в къщи, подарил му всичките си пушки, що има, извикал жена си и ѝ разказал цялата работа, а тя се хвърлила на шията на нашия и почнала да го целува, пък мъжът ѝ слязъл в мазето да донесе вино, а като се върнал от мазето, жена му още целувала нашия. Нашият ял и пил цялата нощ и на другия ден си тръгнал, оставил всичките пушки, а взел само барутника на унгареца, като му казал, че пушките са хубави, но са много, трябва цялата сливенска дивизия да въоръжи с тях, а никой

няма да му разреши да въоръжава дивизията и ще му ги вземат още на митницата.

Гамаша разказваше, че този градски ловец знае всичко, на всякакъв лов е ходил, само дето слонове не е трепал. Селяните попитаха дали унгарката е била хубава и дали мъжът ѝ се е бавил много в мазето да точи виното, но Иван не беше съвсем сигурен колко време е точил онзи виното.

И тъй както си разговаряха, нашите ловци пристигнаха в Черказки по тъмно и отидоха право в кръчмата да изпият един котел вино, както се бяха обзаложили. Кръчмата беше задръстена с хора, те се притискаха край масите, пушеха, говореха нещо високо всеки на всеки и затова трудно се разбираше какво говорят.

Докато си говореха, селяните почнаха да се чешат, кръчмарят също почна да се чеше, после настана тишина, те взеха да се гледат един друг и да се питат какво се е случило. Ловците си седяха на своята маса, пиеха си котела с вино и никакво внимание не обръщаха на тревогата на онези.

— Тука е пълно с бълхи — каза един селянин.

— Бълхи са, я ги виж как скачат навсякъде.

— Че откъде се пръкнаха тези бълхи?

— Знам ли ги отгде се пръкнаха! — каза кръчмарят. — Досега една бълха нямаше в кръчмата.

Тогаваше се обади Иван Гамаша. Той им каза, че бълхите са кучешки, но не са бесни, а само са зли.

— Много зли — каза кръчмарят. — Хапят като кучета.

— Това не може да се търпи — казаха селяните. — Ще трябва да се преобличаме.

Селяните си отидоха да се преоблекат. Иван Гамаша се прибра в къщи, свали си гамашите и ги окачи навън, пред вратата, за да се проветрят и да избягат бълхите от тях. Жена му и децата му спяха, но щом той влезе, се събудиха, наскачаха и почнаха да се чешат.

— Няма спасение — им каза Гамаша. — Бъдете спокойни, това са кучешки бълхи, разлютили са се, но не са бесни.

Цялото село се разбуди, заплакаха се бебета, жени взеха нещо да хокат и да проклинат. Дотук работите все пак бяха поносими, но по едно време, тъй както избиваха бълхите (а бълхите не се предаваха, вряха се навсякъде и скачаха във всички посоки), по селото се

понесоха писъци, квичаха свине, кокошки кудкудякаха, врецяха кози, а гъските с гърлените си викове цепеха пространството. Селяните се втурнаха навън. Излезе навън и Гамаша. Отвсякъде се носеха викове, светеха фенери, люлееха се и по едно време почнаха да гърмят пушки.

— Какво има? — попита Гамаша съседа си.

Неговият съсед Гоца Герасков стоеше бос на двора, почесваше се и нещо размишляваше.

— Абе зверове са дошли от гората — каза Гоца Герасков.

— Как тъй са дошли зверове?

— Селото е пълно с всякакви зверове — каза съседът. Разбрали са сигур, че в Черказки няма кучета.

Иван си спомни за бесовицата в угарите, после изтича да си вземе пушката и почна да гърми в тъмнината. От тъмнината запищяха хора, а един викаше, че го били застреляли.

— Стойте! — ревна страшно Гамаша и хвърли пушката. — Никой да не стреля, можем да убием човек!

Но с това работата не се свършваше. Селяните се лутаха, подвикваха си, докато през туй време добитъкът се блъскаше, кравите изпокъсаха синджирите и се юрнаха в тъмнината, овците разбиха кошарите и всички виждаха някакви сенки да се стрелват край тях или да се промъкват край оградите. Една жена изписка, че я блъснал космат звяр, и докато викаше, си плюеше в пазвата, теглеше си ушите и цъкаше, за да ѝ мине страхът. Пространството се изпълни с ръмжене и с тракане на зъби, някъде нещо скимтеше, чуваше се задъхано дишане. Гоца Герасков не изтрая, взе своята пушка и почна да гърми в тъмното. Той пълнеше и гърмеше право в своята кошара и макар че там притичаха неколцина, за да го спрат, не се предаде, а продължи да гърми, потъна целият в дим, очите му взеха да сълзят. Гамаша, който стоеше в тъмнината, се хвърли срещу него, избягна пушката от ръцете му и ръкомахайки, взе да обяснява, че този хаос може да се задръсти с жертви, щом като сме хванали оръжието. Той каза на селяните, че неговият градски ловец, като отишъл за зайци, видял един заек на пътя, вдигнал пушката и гръмнал, но на пътя излязла една кола със селянин, с една жена и дете, а край колата вървяло куче. Тъй както гръмнал, ловецът ударил изведнъж двата вола, селянина, колата, селянката, детето и кучето. Произтекла една работа, фантастическа.

— Но какво да правим тогава? — питаше Гоца Герасков.

— Нещо трябва да направим — каза Гамаша.

— Вярно — казаха другите селяни, които се трупаха наоколо. —
Нещо трябва да се направи.

— Да почнем да лаем — каза Гамаша.

— Хайде де! — засмяха се другите селяни.

— Не се смейте — разсърди се Гамаша. — Ако почнем да лаем
като кучета, зверовете ще се пръснат веднага.

— Да — обади се един селянин, който в бързината бе облякъл
жилетката на жената си. — Нека опитаме пък. Кой може да лае?

— Всички ще лаем — каза Гамаша. — Кой колкото може.

— В края на краищата кой колкото може — каза онзи с женската
жилетка. — Стига да свършим работа.

Иван Гамаша се понапъна, прочисти гърлото си и пролая
веднъж-дваж. Другите също пролаяха, но това не беше никакъв лай.

— Не е лай това — почна да клати глава Иван. — Туй е само
една тютюнджийска кашлица.

Те опитаха пак и полаяха доста време. После млъкнаха и почнаха
да се ослушват. Пространството все още бе пълно с ръмжене, край тях
преминаваха фантастични сенки, чуваше се шляпане на крака, трещяха
челюсти. Изглежда, зверовете никак не се стреснаха от лая на
селяните. Онези стояха безпомощни, заслушани в писъците и в рева на
добитъка.

И тъй както стояха, замислени над бедствието, те изведнъж
усетиха, че стана тихо. Да, те наистина по-скоро усетиха, отколкото да
се чули настъпването на тишината. После видяха добитъка, който
спокойно тръгна към оборите, и кравите дори се бяха толкова
успокоили, че някои от тях вече преживяха. Стадата на гъските с тихо
и гърдно боботене се люлееха по улиците. Петлите събираха кокошите
стада и виреха гордо глави, а гребените им се поклащаха.

— Що стана? — попитаха селяните.

Иван Гамаша усети лекота в себе си и спокойствие. Нищо като че
вече не пъплеше под ризата му.

— Слушайте бе, вас хапе ли ви? — попита той.

— Не ни хапе — казаха селяните.

— И мен не ме хапе — каза Гамаша. — Бълхите май че избягаха.

— Вярно, избягали са.

— Стойте! — сети се Иван, макар че всички стояха. — Знаете ли, че бълхите са нападнали зверовете и ги прогониха от селото.

— Истина — заклатиха глави селяните. — Бълхите са нападнали зверовете. Те хапеха като бесни.

— Те не са бесни — каза Гамаша, — но са зли, защото са кучешки.

Селяните се разотидоха по домовете си. Тръгна си и Иван Гамаша. Той се спря пред вратата и погледна натам, където вечерта бе окачил гамашите да се проветрят. Но там, пред вратата, нямаше нищо, само един гвоздей стърчеше.

Възползван от хаоса, някакъв звяр бе задигнал неговите банатски гамашаи.

ГНЯВ БОЖИ

Селянката ходи два пъти в кръчмата да вика мъжа си и той все ѝ казваше: „Глей си работата!“ — без дори да мръдне от стола. Тя се ядоса и като се връщаше в къщи, видя кравата на съседите, че яде от тяхната купа сено. Жената взе копралята и наби кравата тъй хубаво, че втори път едва ли би се сетила да дойде пак за сено. После си влезе в къщи и видя кучето; то ядеше един цървул, натискаше го с лапи и я попоглеждаше изпод редките си вежди. Цървулът беше съвсем нов, подстриган равно с ножица. Жената удари кучето с ръжена по главата и ръженът се счупи надве, а кучето се измъкна навън, като си подвиваше опашката, защото се боеше, че опашката му стърчи много назад и могат да я застъпят. Селянката се ядоса извънредно много и с остатъка от ръжена подгони кучето, но то бягаше много по-бързо и леко от нея, прескочи оградата и изчезна в съседските дворове.

Жената си помисли, че ако беше тука мъжът ѝ, той щеше да се разправя с тези неща, и дори ѝ хрумна да отиде пак да го повика, но се отказа, защото той пак ще ѝ каже: „Глей си работата!“ — както вече два пъти бе направил това.

Тогава тя чу някакви удари зад себе си. Обърна се и видя в двора, че се бият овните. Овците си ядяха съвсем спокойно шумата от листниците, а двата овена, младият и старият, се изтегляха назад, спускаха се един срещу друг и удряха главите си. Селянката се спусна към тях, почна да бие стария с остатъка от ръжена, но това не му направи никакво впечатление. Той само поотърси кожуха си, припна по снега и блъсна овнешката глава срещу себе си.

— Господи! — извика жената. — Какво ще правя с тез побеснели животни!

Тя се въртеше безпомощно и викаше нещо на овците, но овците хич не я поглеждаха, а дъвчеха листковниците. Жената изтича през снега и застана между двата овена. Те тъкмо се бяха спрели и потръпваха като бегачи на старт, сетне се втурнаха един срещу друг и блъснаха селянката. Тя не можа да падне, защото я удариха

едновременно от двете страни, но си помисли веднага и с ужас, че са я сплескали.

Пък те не бяха я сплескали.

Животните се озадачиха, помириша въздуха, помириша снега, полюляха си опашките и почнаха да отстъпват, пробляха веднъж или дважд и отидоха да дъвчат листовници. Селянката раздвижи краката си, видя, че не са счупени, и се втурна в къщи. Тя смъкна няколко низи пипер, от лютивия, арнаутския, тури го да се пече във фурната на печката, после домъкна черешовата чутура и я остави сред стаята. „Глей си работата ли?!“ — повтаряше тя, докато шеташе и мислеше за мъжа си, който седеше в кръчмата.

Усещаше как целият гняв към кучето, към двата овена и към кравата на съседите се насочва към мъжа ѝ. Нека седи той там, нека си пуши, колкото ще, тя ще го научи него, тя ще му покаже нему коя е.

Селянката измъкна пипера от фурната. Той бе станал кафяв и стаята се задуши от лютивото. Тя кихна няколко пъти, натъпка пипера в чутурата и взе желязото. При първите удари пиперът подскачаше и се съпротивяваше, но постепенно улегна на дъното и желязото почна да го мачка бавно, удар след удар, а жената стискаше между колене чутурата и блъскаше отгоре.

Стаята се изпълни с кашлица и кихавица, но селянката беше държелива жена. Тя биеше с желязото и колкото повече биеше, толкова повече ѝ олекваше. Струваше ѝ се, че не чука пипер, а че вътре в чутурата скимти кучето, което гризеше цървула, и мига под редките си вежди, после кучето се сви в един ъгъл, за да отстъпи на двата овена, и селянката ги бяхтеше с желязото, а те проблейваха и стенеха, но тя не бе никак сантиментална. По едно време дори ѝ се стори, че вътре е и мъжът ѝ, с четинестия врат, с полушубката от шаяк — но то бе само за един миг.

По-късно селянката изсипа счукания пипер в една тепсия и напълни пак чутурата. Гърлото ѝ бе пресъхнало, тя изпи една стомна вода и пак започна да удря в чутурата. Не бе свикнала с лютивото, защото още продължаваше да кашля и киха, но си мислеше, ако продължи, стаята ще стане толкова лютива, че носа си не можеш да покажеш в нея.

И тъй както си чукаше с желязото, селянката чу, че някой дращи върху вратата. Хрумна ѝ сладката мисъл, че туй може да е мъжът ѝ, но

когато повдигна глава, видя, че там стои котката. Котката дишаше бързо и хълбоците ѝ биеха от напрежение. Животното удари главата си във вратата, разкиха се и почне да дращи отново. Жената стана, изтри сълзите си с престилката и тръгна към вратата. Котката се сви още повече, като следеше всяко движение на своята стопанка. От лютивото очите на животното бяха станали сини и козината по гърба се бе наелектризирила.

Селянката отвори вратата и котката се стрелна навън. Жената отиде до прозореца и я видя как се търкаля в снега, сетне се покатери по стеблото на едно дърво и се сви горе в клоните. Оттатък дървото улицата бе пуста, нямаше го още мъжа ѝ. Овцете ядеха кротко листковниците, а зад тях през оградата надничаше сивата глава на съседската крава и гледаше към сеното. Макар че кравите нямат добра памет и бързо забравят, тя още не смееше да мине през оградата. Само кучето не се виждаше никакво. Пък то нямаше и какво да прави сред тези животни, които ядат сено и шума и сутрин и вечер отиват на кладенеца да пият вода.

Жената седна отново при своята чутура и хвана пак желязото. Въздухът беше толкова наситен с арнаутски прах, че тя гледаше вече съвсем трудно и трябваше да примижава и постоянно да трие очите си. По едно време се появиха сини кръгове из стаята, те се въртяха ѝ се стопяваха към тавана, но жената не се изтощи, а продължаваше да удря.

Но макар и да удряше, тя се ослушваше тайно дали няма да долови стъпки по снега, или пък гласа на мъжа си. И тъй както се ослушваше, тя наистина долови стъпки. Остави желязото и наведена напред, дочу, че снегът поскърца, отначало съвсем тихо, а после по-остро и по-остро, докато най-после почувствува тежките стъпки на мъжа си.

Действително това бе мъжът ѝ. Той се спря пред къщата, огледа двора, прокашля се и тръгна по стълбите. Жената в стаята седеше и чакаше кога ще се отвори вратата, та да го види тя него, гдето два пъти ходи да го вика от кръчмата, а той два пъти ѝ казва: „Глей си работата!“ — без дори да се помръдне от стола, и кръчмата, натъпкана със селяни, почна да ѝ се смее.

И той отвори вратата. Селянката не можа да го види съвсем ясно как той влезе в стаята, защото заедно с него вътре нахлу и един облак

пара. Тя го зърна сред парата, той се спря още на първата крачка и кихна тъй силно, че стъклата на прозорците звъннаха. После тя видя как селянинът се сви, притиснал с ръце гърдите си, подпря се на стената, смъкна се надолу по нея, а краката му се изтегнаха напред и се вдървиха.

Селянката скочи, а той я гледаше втренчено, без да мига, и по небръснатите му бузи се търкаляха едри сълзи. Жената също почна да плаче, но плачеше от радост, защото тя изтърпя толкова много огорчения и толкова обиди, но най-после бе удовлетворена.

Тя остави вратата отворена, докато цялата стая се проветри и мъжът ѝ почна да киха и да диша тъй, както дишат бебетата, новородените. Тогава селянката съжали мъжа си, стана ѝ мъчно за него, вдигна го от земята и го тури върху леглото. Той лежеше кротък като бебе и плачеше още от лютивото, но това трогваше селянката и тя почна да се суети из стаята.

А селянинът лежеше по гръб, мигаше и си мислеше, че жените са колкото гневни, толкова и милостиви и че тъкмо затова са жени. Да не говорим пък, че и затова са прелестни.

ПРОЛЕТ ИДЕ!

Председателят на селсъвета в Черказки, млад и енергичен човек, изпълнен с инициативи, седеше в общината и от време на време се обръщаше към прислужника:

— Гоца!

— Сега, другарю председател!

Гоца Герасков, прислужник в общината, излизаше навън и след малко се връщаше, за да доложи:

— Шестнадесет, другарю председател!

Двамата седяха, изпушваха по една цигара и председателят почваше да се върти на стола.

— Не вярвам да са шестнадесет — казваше той. — Я виж слънцето къде отиде!

— Както кажете, другарю председател! — казваше Гоца Герасков и излизаше отново навън, за да провери. След малко се връщаше обратно и долагаше: — Седемнадесет, другарю председател!

— Знам аз! — казваше председателят и започваше да се разхожда из стаята. — Не може да стои той на шестнадесет, щом като слънцето пече толкова силно. Съмнително е дали ще остане и на седемнадесет.

— Съмнително е, другарю председател — казваше Гоца Герасков.

За голяма чест на село Черказки бе закупен един общински термометър. Поставиха го на фасадата на общинския дом, под високоговорителя. Живакът бе цветен, то се знае, за да се вижда отдалече. Председателят и Гоца Герасков разговаряха тъкмо за този термометър.

После те пак сядаха да изпуснат по една цигара и Гоца Герасков си спомняше гласно, че когато бил в казармата, там си мерил температурата с термометър, ама съвсем малък, няма и една педя, пък живакът му едва се забелязва. Трябва чак на светлото да отидеш, до прозореца, та там, ако видиш нещо да се лъска в тръбичката. Не е като този, общинския, голям един метър и цветен, та даже пенсионерите старци, като идваха вчера за пенсиите си, го гледаха съвсем спокойно

без очила. Те дори вестника четат с очила, а термометъра гледаха съвсем спокойно, докато Гоца Герасков им обясни кое е Целзий.

— Термометърът не е вестник — каза председателят.

— Не е, другарю председател — съгласи се прислужникът.

Той не се съгласяваше просто така, а говореше от убеденост.

— Макар че и вестникът си има своите градуси — каза председателят.

— Има си, другарю председател.

— Само че трябва ум за температурата на вестника.

— Трябва, другарю председател. Да е грамотен човек.

Гоца Герасков мислеше за онази малка колонка, в която се дават сведенията от астрономическата обсерватория за времето в страната. За всичко, разбира се, трябва ум, грамотност и най-важно пример и прегледност. Сега вече всеки ще знае какво значат седемнадесет градуса за село Черказки.

Председателят не мислеше за тази колонка, а за други неща, защото един председател никога не мисли като един прислужник.

И тъй както си разговаряха гласно, двамата чуха шум по улицата.

— Какво става там? — попита председателят.

Гоца Герасков бе вече на прозореца.

— Козите, другарю председател! Прибират се от паша.

Те излязоха навън и видяха черказките кози, които се бутаха по улицата с пълни вимета. Зад тях вървеше козарят с ногавици от пърчова кожа.

— Как са козите? — попита председателят.

— Много добре, другарю председател — каза козарят. — Ще ги затвора в егреците да преживят.

Председателят погледна термометъра — цветният стълб се бе издигнал на двадесет градуса.

— На сянка, ей! — каза той на козаря. — Тури ги на сянка, двадесет градуса е вече, ще слънчасат, ако останат на слънце!

— На сянка, на сянка! — каза козарят.

— Трябва всекиму да кажеш — обърна се председателят към Гоца Герасков. — Иначе ще вземе да ги остави на слънце и те, вместо да преживят, ще слънчасат всичките. Шегата ли са двадесет градуса!

— Ще слънчасат, другарю председател — каза Гоца Герасков. — Ако е вол, няма да слънчаса, главата му е дебела и твърда, не

слънчасва лесно. А козята глава е нищо глава, колкото юмрук. Докато се обърнеш, и ще слънчаса.

— Ами тези защо са затворили прозорците на кръчмата? — попита председателят. — Може ли при двадесет градуса да се държат затворени прозорците?

Той тръгна енергично към кръчмата, следван от прислужника.

— Защо не разтворите прозорците? — попита той кръчмаря. — Двадесет градуса е.

— Кога станаха бе! — учуди се кръчмарят и почна да се суети и да разтваря прозорците.

— Стават те — каза председателят. — Термометърът не се суети като нас. Той си гледа работата.

Гоца Герасков си спомни гласно, че когато бил в казармата, щом станело осемнадесет градуса в помещението, и не туряли повече дърва в печката.

— Осемнадесет градуса е войнишка температура — каза председателят. — А ние стигнахме двадесет.

Гоца Герасков продължи да си спомня, че щом термометърът стигал осемнадесет градуса, те го изнасяли навън, заравяли го в снега и той спадал на нулата. Внасяли го обратно в помещението и пълнели печката с дърва, защото всички обичали топлото. Но докато разпалвали печката, термометърът, „мошеникът му с мошеник“, пак отивал на осемнадесет и те пак го заравяли в снега и пак го внасяли, а той пак отивал нагоре.

— Не можеш да го излъжеш, значи — заключи прислужникът.

— Само при него няма лъжа — каза председателят.

— Няма, другарю председател. Човек може и да те излъже понякога, но термометърът не може да те излъже. Мери си, значи, той, както си знае, и за козата, и за човека, все едно и също си мери. Ето това е то.

Но председателят вече не го слушаше, защото му бе дал гръб, и крачеше енергично към училището, загледан в неговите затворени прозорци.

— Защо не разтворите прозорците? — попита председателят един от учителите. — Двадесет градуса е.

Учителят тъкмо предаваше на децата урока за агрегатните състояния и за това, че от топлината твърдите тела се разширяват. За

тази цел той нагриваше една метална топка върху спиртника, а до спиртника стоеше една халка, през която трябваше да се провери дали може да мине топката след разширяването.

Топката не можа да мине.

Учителят разтвори прозорците.

— Ето че дойде и пролетта — каза той на децата.

— Дойде, дойде — каза председателят. — Термометърът отбеляза тази работа още оде, когато се прибираха козите.

За всеки случай той погледна към егреците. Козите лежаха на сянка и си преживяха спокойно. Козарят бе свалил ногавиците си, за да ги изсуши на слънцето.

Двамата тръгнаха през селото и спряха пред реката. Щеше да бъде добре да минат от другата страна, но нямаше мост. Мостът бе отнесен при топенето на големите снегове. Реката се блъскаше в бреговете, мъкнеше купи сено и събаряше всичко пред себе си.

— Трябва да се коригира тази река — каза председателят. — Трябва да се коригират и бреговете, и дъното. Я виж как се извива, на всеки двадесет метра прави завой. За какво са толкова много завои на една река!

— Стара река, другарю председател — каза Гоца Герасков.

— Зная, че е стара!

— Останала е още от турско време, другарю председател.

После те минаха край черквата и видяха спуснатите й капаци. Клисарят почистваше с едно гребло двора и председателят се подвоуми дали да му каже да разтвори прозорците. Двадесет градуса е, как може със затворени прозорци!

— Светиите сигурно са се изпотили вътре в черквата — каза Гоца Герасков.

Председателят се поколеба и отмина.

Не бе работа на един атеист да проветрява черквата.

Като обиколиха селото, председателят и Гоца Герасков тръгнаха пак към общината. И още отдалече през трептящата мараня видяха термометъра да си виси спокойно под високоговорителя. Гърмеше маршова музика, бе почнало обедното предаване. Председателят се усмихваше и гледаше цветната тръба на живака.

За голяма изненада на председателя и на село Черказки термометърът показваше двадесет и два градуса! Бе ги излъгал,

мошеникът!

ЛЕКОТА НА ДУХА

Всички се струпаха до гората, за да разберат как е станала цялата тази работа. И макар във въздуха да се пръскаше по някой шрапнел, никой не се мръдна от мястото, дори магарето не се мръдна оттам, а стоеше замислено за нещо и оцеждаше мокрите си уши. В гората жетварите жънеха с пицене своето въображаемо жито, а над тях, разтопено от жега, небето се огъваше и трептеше. Но войниците не обръщаха внимание нито на магарето, нито на шрапнелите, нито пък на жетварите. Те говореха един през друг, жестикулираха, прекъсваха се, надвикваха се, натъпкани в сянката до гората, възбудени от случилото се и объркани още повече от обясненията, защото едва ли някой можеше да даде точни обяснения за цялата тази работа.

А ето как стана цялата тази работа, макар че едва ли само с един разказ може да се обясни.

Това се случи по времето, когато на фронта имаше неколкодневно затишие и беше толкова спокойно, че една нощ чакалите се престрашиха, слязоха от гористите могили и изпоядоха ботушите на войниците. Тъкмо в това затишие петима войници, всички от село Черказки, мобилизирани, за да участвуват в Балканската война, тръгнаха от позициите към бивака на една картечна рота. С тях имаше и едно магаре, което трябваше да носи част от товара на връщане.

Войниците пузнаха магарето пред себе си и тръгнаха по една сенчеста пътека из гората. Напечените от слънцето жетвари почнаха да пицят и въздухът, нажежен до бяло, взе да се лее отгоре. Войниците вървяха подир магарето и си мислеха, че в полето сега е много похубаво да вървиш, защото там поне мъничко вятър полъхва, а тук в гората няма никакво движение на въздуха и устата започва да пресъхва и да горчи.

Тогава те чува крякане на жаби. Крякането идваше отляво и, изглежда, не беше далече. Магарето сви натам, войниците подир него и след малко видяха вода между дърветата. Това бе една малка река, която правеше широк завой, и точно там, на завоя, имаше един хубав

вир. Войниците пътъом почнаха да се разпасват, дори един успя да събуе ботушите си, преди още да са стигнали до водата. Той пръв и скочи във вира заедно с ризата си, като казваше на другите, че така е най-хубаво, че лятно време той на село тъкмо така се къпел, с ризата, та след това дълго време да му било хладно.

Останалите се разсъблякоха на пясъка и се нахвърляха във водата, а стреснатите жаби млъкнаха. Магарето остана на брега, до купчините дрехи и оръжие, клатейки от време навреме глава, за да не слънчаса.

Тогава онзи, който скочи с ризата, почна да вика:

— Магарето! Магарето!

Онези не го разбраха.

— Да го изкъпем! — викаше войникът с ризата.

Това се видя примамливо на войниците, още повече че едва ли някой от тях някога бе къпал магаре. Те излязоха на пясъка и хванаха животното — кой за ухо, кой за крак, кой за опашката — и макар че то се дърпаше и забиваше крака в пясъка, успяха да го натикат във водата. Там тялото му съвсем олекна, защото краката не стигаха дъното, и то, като навири нагоре глава, започна да пръхти и да реве. Войниците го плискаха в очите, премятаха го, както им додеше, а то, обезумяло от страх, се дереше с всички сили, докато най-после се измъкна на брега и дълго отърсва водата от себе си. Ушите му увиснаха надолу и от тях като из тръби течеше вода.

— Тук сигурно има раци — каза войникът с ризата.

Другите казаха, че едва ли има раци в тази река.

— Щом има жаби, има и раци — каза онзи с ризата.

Но онези не вярваха, че може да има раци.

— Сигурно има тук някъде — не се предаваше войникът с ризата.

Той взе да се гмурка под водата, като диреше из коренищата, показваше главата си само колкото да вземе въздух, и пак се гмуркаше.

Но раци нямаше.

— Сигурно ги е прогонила войната — каза най-сетне той и се отказа да търси повече.

— Я по-добре да излизаме! — каза един от войниците. — Не сме на село, на война сме.

Те бяха забравили, че са на война, и веднага се съгласиха да излязат на брега.

Но щом погледнаха към брега, и разбаха, че няма да могат да излязат.

Там стояха петима войници с насочени към тях пушки. Бяха противникови войници. Единият от тях каза нещо на някакъв си език, но никой от нашите не го разбра. После те всички взеха да говорят неразбрано, да се смеят и да сочат към къпещите се.

— Това са англо-френци — каза тихо войникът с ризата, като не сваляше очи от брега. — Сега ще ни застрелят във водата.

Другите се полюляваха върху водата, обърнали глави към брега. Те видяха, че онези с пушките почнаха да се смеят, а един ритна магарето в хълбока. Магарето, което още изцеждаше ушите си, постоя един миг така, сетне се обърна рязко и ухапа войника за крака. Онзи изписка и го удари с пушката по задницата. Но той, изглежда, си нямаше представа какво значи едно магаре, защото животното хич и не трепна, а продължи да стиска крака му. Онези почнаха още по-силно да се смеят, докато ухапаният взе да удря с все сила животното по хълбоците. Едва тогава то го остави, но се обърна чевръсто и ритна, изхвърляйки нагоре краката си. Хубаво, че онези се отдръпнаха.

Тогава онзи, който пръв заговори и имаше нашивки на ръкава си, посочи купчините с дрехи и оръжието на пясъка. Те взеха и ги нахвърляха във водата. Пушките потънаха заедно с ботушите, но дрехите се понесоха плавно по водата и нашите войници гледаха тъжно как се люлеят, издуват се и се отдалечават по течението.

— Сега ще стрелят — каза войникът с ризата. — Пригответе се да се гмурнем.

Нашите знаеха, че дори и да се гмурнат, няма да се спасят, защото човек не може да остане все под водата и ще трябва да излезе да вземе въздух, а онези тъкмо тогава ще гръмнат.

Онези почнаха да викат от брега и да правят някакви знаци с ръце. Нашите нищо не можеха да им разберат от говора, но по ръкомаханията се сетиха, че ги викат да излязат на пясъка. Те се поколебаха още малко във водата и тръгнаха към брега, така както се отива на разстрел.

Ония почнаха толкова силно да се смеят при вида на войнишката голота, че се тресяха целите. Нашите войници, мокри и свити,

застанаха безпомощни пред дулата на пушките. Те не бяха вдигнали нагоре ръцете си, пък и нямаше за какво да ги вдигат, защото бяха съвсем голи.

— Те са по-млади от нас — каза оня с ризата. — Я ги вижте колко са млади, деца са пред нас.

— Млади са — каза единият от тях, гдето не вярваше, че в реката имало раци. — Млади са, но имат пушки!

— Какво, като имат пушки? — не се даваше оня с ризата. — Че те са бебета, бе! Я да вземем да ги нахвърлим във водата!

Нашите войници погледнаха, погледнаха и видяха, че онези наистина са съвсем млади, пък и глупави, щом като още се смеят.

— Ми да ги вземем!

Това беше достатъчно.

— Пет на пет — каза онзи с ризата. — Всеки хваща човека пред себе си.

Той тръгна напред, като махаше с едната си ръка и говореше на войника с нашивките.

— Слушай бе, недей се смя толкова насреща ми, че ей сега ще почнеш да плачеш.

Началството с нашивката кимаше с глава и все се усмихваше. Но усмивката му си остана на лицето и той дори нема време да се уплаши. Всичко стана в един миг. Нашите скочиха върху тях и понеже бяха мокри, изглеждаха хлъзгави като риби.

— Мадонина! — успя да извика само единият.

Те всички седяха на пясъка, гледаха глупаво, мигаха и никак не можеха да разберат как нашите им взеха пушките.

— Бегом във водата! — изкомандува войникът с ризата и посочи натам с пръст.

Онези тръгнаха към водата и нагазиха до колене.

— Стой! — извика същият с ризата. — Върни се на брега!

— Защо ги караш да газят във водата? — попита един от войниците.

— Да си напълнят ботушите с вода, че да не бягат — каза оня с ризата. — Сега строй се!

Той мина пред тях и ги строи, сетне им обясни със знаци, че трябва да клякат и да стават, докато ги командува. И почна да ги

командува там до водата, така че онези, като клякаха, потопяваха дъната на панталоните си във водата.

— Клекни! Стани! Клекни! Стани!

Нашите гледаха от брега и се смееха, а онези до водата ставаха все по-кисели и по-кисели.

— Да се изморят, че да не бягат — каза войникът с ризата.

Той прекъсна упражненията им.

Сетне се качи на магарето, накара единият от пленниците да се хване за опашката на животното, а останалите за коланите и така поведе веригата. Най-отзад вървяха четиримата с пушките.

В гората бе все така душно и жетварите жънеха въображаемата си нива, но на войниците не им беше вече горещо. Те си бърбеха, стиснали пушките, и никак не се бояха, че ще се явят без униформа на позициите, защото знаеха, че щом ги видят там така, няма да повярват, че това е истина.

То така си и стана. Щом излязоха в края на гората и нашите ги видяха голи, веднага се втурнаха към тях и макар че ги гледаха и ги познаваха, никой не искаше да повярва, че това са те и че тъкмо така е било всичко.

Пък то си беше самата истина.

А онзи с ризата казваше на всички:

— Аз и раци вярвам, че имаше в реката, и сигурно имаше, защото и жаби имаше там, но не остана време за раци.

Другите не искаха да се съгласят, че е имало раци, и почнаха да разказват как са въвели магарето в реката и как почнали да го къпят, а то ревяло с все сили и т.н., и т.н.

Но то не беше чак толкова смешно.

ЮСУП

— Юсуп — казах му, — хайде в кофата!

Той клечеше долу в шахтата, заслушан в нещо си. После се изправи и го видях да се подпира с гръб в ъгъла, а очите му гледаха нагоре, но не в мене, а в нещо друго, съвсем негово си. Дъното на шахтата бе мрачно и сам Юсуп ми изглеждаше мрачен, само гдето очите му святкаха.

— Хайде! — повторих наведен отгоре. — Трябва да заредя бомбите!

Сянката в дъното се раздвижи и подпирайки се с ръце за стените, се качи в кофата. Почнах да въртя витела, а въжето се навиваше, навиваше, докато най-сетне видях да се подава Юсуповата глава от голямата кофа, с която изваждахме чакъла от шахтата. Той мигаше изнесен горе на светлината, но никак не бе въодушевен, че съм го извадил на повърхността. Имаше нещо кисело в изражението на небръснатото му лице, малко бледо и потно.

— Лошо ли ти е? — попитах го, докато намотавах фитила за бомбите, а той се измъкваше от голямата кофа, вкопчан за подпорите на витела, за да не падне долу.

— Хич — каза Юсуп.

— Почини си върху тревата — казах му. — Аз ей сега ще се приготвя и ще ме спуснеш в шахтата.

Той поклати глава и остана подпрян до витела, заслушан в нещо си.

— Да не те е страх? — попитах го.

Поиска да се усмихне, но, изглежда, мускулите му не бяха готови за усмивка, защото по небръснатото му лице пробяга само разсеяна гримаса.

„Всичко е от въздуха“ — помислих си. Въздухът в шахтата долу бе влажен, неподвижен и се дишаше трудно. Нямаше как да се проветрява този кладенец, та затова трябваше чести да сменяме местата си — един горе на витела, другият долу.

— Като подишаш дълбоко, ще ти мине — казах на Юсуп. — И малко вода можеш да пиеш.

Той отказа да пие вода — през своя празник мохамеданите не пият вода, — само намокри челото си и пак се заслуша в нещо съвсем негово си, като гледаше от другата страна в нивите — там няколко жени беряха тютюн и в края имаше една бебешка люлка. А още по-нататък върху баира стърчеше с тънката си игла минарето на една джамия.

— Лош е въздухът долу — каза Юсуп, загледан към жените. — Мирише на свиня.

Той презираше свинята, защото и неговият господ презираше свинята, и миеше само ходилата на краката си, защото и неговият господ си миеше само ходилата. Юсуп много вярваше в него и правеше всичко, което и той прави; отлично се разбираха, макар че никога не бяха се виждали. А може би тъкмо заради туй много добре се разбираха и никога през живота си не бяха се карали.

Докато се качвах в кофата, казах на Юсуп да внимава, щом запаля фитилите, да ме измъкне горе. Три месеца работим заедно, но му напомних не от страх, а само по навик. „Добре!“ — клатеше глава той винаги.

Той започна да спуска витела и аз слизах все по-надолу и по-надолу, докато кофата удари в чакъла и въжетото се залюля.

Дъното на шахтата бе станало по-мрачно, защото бе краят на деня, но дупките се виждаха доста ясно, за да мога да ги заредя. Те бяха пет — две от южната и три от западната страна (там почвата бе по-твърда). Пет бомби ни стигаха, за да можем на другия ден да слезем още един метър надолу.

— Ами овенът варен ли ще бъде? — питам Юсуп.

— Варен, варен — чувам гласа му отгоре.

Зная, че ще бъде само варен, няколко дни вече говорим за това — как ще заколим овена, как ще го одерем, — но все пак го питам, защото трябва да си говорим нещо. И за брат му го питам, зурладжията, той ще ни свири със зурла на празника, а после му казвам, че шахтата наистина мирише на свиня.

— На свиня, на свиня — произнася Юсуп отгоре, сякаш произнася присъда над въздуха, който е влажен и тежък за дишане, макар и да не е чак толкова лош, че да го осъждаме.

Поглеждам нагоре. Там стоят двете дъски, вителът и Юсуп, по-скоро неговите крака. Трябва вече да паля.

Фитилите съскат, хвърлят искри и дим, а аз скачам в кофата.

— Юсуп! — викам. — Тегли!

Но въжето стои неподвижно.

— Юсуп! Юсууп!

Гледам нагоре. Там са двете дъски и вителът, но краката на Юсуп ги няма.

— Юсуууп! — рева от дъното на шахтата. — Юсууп!

Никакъв дявол не се обажда от повърхността.

Фитилите в шахтата: ей сега ще дойде взривът!

Бързо, бързо! Хич не мога да мисля. Някой друг мисли вместо мене, а аз само действувам. Скачам от кофата, ножът е в ръцете ми, с него започвам да режа фитилите, като ги хвърлям в ъгъла на шахтата. Там те се гърчат, съскат, хвърлят дим и огън насреща ми, но аз зная, че там те не са опасни, че ей сега барутът ще догори и подскачайки, те ще млькнат.

Несъзнателно се притискам в срещуположния ъгъл и сред свистенето на барута дочувам сърцето си, което бие, усещам студенина в костите си. За първи път усещам, че имам кости и че могат и костите да изстиват. Някой изкривява лицето ми, мъча се да го оправя, но все не успявам. Едната ръка ме заболява много силно в китката и чак тогава виждам, че е от ножа. Не че съм се порязал, а от стискането на ножа.

Фитилите изгарят. Внезапно става тихо, но не смея да се отделя от стената, сякаш там е сега цялата ми сигурност. Не зная точно срещу какво ми е нужна тази сигурност на стената, но така ми е добре. Димът на барута започва да ме задавя, а аз стоя неподвижно и плача и се мъча да възвърна разума си, да съединя някакви разкъсани нишки. Тогава поглеждам нагоре, но вместо небе виждам червени кръгове, които се вият, разпускат се, смалаяват се или закриват белия отвор към света. После между това червено виждам дъските, витела, но двата крака на Юсуп ги няма горе.

— Юсуууп! — рева, колкото сили имам.

Никой не се обажда там.

Квадратният отвор се люлее наляво и надясно, наляво и надясно и постепенно с люлеенето дочувам и рева на бебе. Ревът се усилва,

сякаш душат бебето, после се скъсва изведнъж, но почва веднага отново. Този рев на бебе ми се струва страшен в невзрачното дъно на моята дупка.

Отново викам Юсуп, но никакъв отговор.

Тогава започвам да тегля въжето. Вителът горе се люлее, скърца, а въжето все повече се развива, докато го усещам в ръцете си опънато. И макар никога да не съм се катерил по въже, се хващам за него. То е тънко, телено и дере ръцете ми, но не мога да се пусна, защото трябва да се измъкна горе на земята. До известно време ръцете ми парят, после болката преминава и макар кожата да е станала на дрипи, не усещам нищо. Гледам единствено нагоре — да се добера до дъските.

Само да не падна. Само да не ме напуснат силите, защото, ако се изпусна, ще потъна в синкавия мрак на тази дупка, задушена от дъха на барута.

Едва се задържам върху дъските. И щом коленичих върху тях, паднах, без да мисля. Сетне тази безпаметност почна да се разсейва и пропълзях от другата страна на витела, върху твърдата земя, там, където дори и да умреш, не е толкова страшно; може би от присъствието на светлината.

И там на няколко метра от шахтата видях Юсуп.

Той бе паднал по очи, прегънат неестествено. В един миг си спомних потта по избледнялото му чело и че дълго бе дишал мръсния въздух. Спомних си също, че докато се измъквах по въжето, бях решил да го убия със същия нож, с който режах фитилите, или да го хвърля отгоре в шахтата. Докато се измъквах, вярвах в това.

Сега той лежеше неестествено прегънат и при вида на неговия труп почувствувах спазми в гърлото си и студенина в костите, както там, долу.

Но тъкмо тогава трупът се размърда. Той се изправи бавно и седна върху голите си пети, като затискаше с ръце ушите си. Щях да извикам, но не можех, защото устата ми пресъхна.

Юсуп удари три пъти челото си в земята и пак седна върху своите пети. Тогава долових някакво далечно скимтене, което идваше откъм махалата — там бе минарето. Сетих се, че пред своя празник мохамеданите чакат богомолското подвикване на своя ходжа и всички вкупом падат на земята. Молеха се и жените в тютюнната нива,

запушили уши за околния свят, защото ревът на бебето в люлката би смутил разговора им с господата.

Стана ми страшно, че майката е оставила бебето да се храни само със сянката на нейното мляко, а тя стои на колене между редовете тютюн, свалена там от своята вяра.

Все пак тръгнах към него и трябваше да избиколя, за да мина напред. Но той не ме чу, защото бе запушил ушите си; не ме и видя, защото бе затворил очите си. Устните му мърдаха беззвучно и той целият бе вгълбен в диалога си с господата, който като него ненавиждаше свинете и миеше само ходилата си, както и Юсуп.

Отново ме обхвана страх, макар и да стисках ножа в разранените си ръце, защото почувствувах същата безпомощност, както и там, долу. Докато аз съм палел фитилите, Юсуп е чул подвижването на своя ходжа от минарето и е паднал на колене, притискайки ушите си. За него аз съм станал тогава нищото, аз съм бил нищото върху бомбите, както и целият свят, защото Юсуп е престанал да го вижда и да го чува, както майката не чува бебето.

Но ето, че Юсуп отвори очи и ме погледна с погледа на човек, който идва от много далече.

— Честито рамазан байрам! — ми каза той и тури ръце на гърдите си, сякаш ме молеше да го заколя, или пък да заколя овена.

Гледах го и усетих, че започна да ме втриса, сякаш потъвах в някакъв скреж и неговата студенина ме докосваше отвсякъде и беше безкрайна и мъчителна.

* * *

Може би е странно, но щом видя оттогава скреж върху стъклата на прозорците, си спомням за бомбите и за Юсуп, паднал неестествено върху земята.

Но най-много мисля за бебето, което се раздираше от плач. В такива случаи обикновено оглупявам, защото започвам да зъзна и всичко ми мирише на свиня. Сигурно оглупявам, защото иначе отгдето накъде ще ми мирише всичко на свиня, пък и ще зъзна!

СВИРЕПО НАСТРОЕНИЕ

Стягаха се за пазар и почнаха да товарят колата още в тъмното.

— Като падне сняг, никой няма да ги търси — каза Петър Маринков. — Сега му е времето, сега имат цена.

— Ако чакаш да падне сняг, ще измръзнат — каза му Бръмбара.

— Кой ще чака снега — каза жената на Петър Маринков. — Още отсега нещо е почнало да ги яде.

— Абе яде ги — каза Петър Маринков. — Ето и тази е наядена. Все отдолу ги е наяждало.

— Отдолу се е провирало и ги е наяждало. И то все хубавите.

— А, хубави! — не се съгласяваше Петър Маринков. — Всичките са свински.

— Свински са — каза жена му и спря да прехвърля, за да върже забрадката си. — Но и между тях има сладки.

Докато онази си връзваше забрадката, Бръмбара стоеше до овцата загуглен с башлък. Той щеше да кара тази овца на пазара, да я продаде.

— Ето още една наядена!

— Все отдолу ги наядна — каза Петър Маринков. — Виж как ги е гризало.

Той намери едно мише гнездо в купчината. Ритна го и оттам се изсипаха розови ситни мишлета. Те се бутаха едно в друго, изстинали, и бяха толкова слаби и прозрачни, че се виждаха костите им под кожата. Жената плю върху мишлетата и се прекръсти, а Бръмбара каза да вземат да ги хвърлят в градината.

— Ще взема да ги хвърля — каза Петър Маринков. — И без това са слепи.

Той хвърли гнездото в другия край на градината, животните се изсипаха от него още докато летеше във въздуха. Жена му се наведе и пак почна да прехвърля, като оглеждаше все пак дали няма още наядени. Като се навеждаше, полата ѝ се повдигаше и тогава Бръмбара виждаше краищата на чорапите ѝ, а зад краищата и нейните бели нозе.

Бялото го смущаваше, но макар че го смущаваше, бе привлекателно и той гледаше все в него, докато жената мина от другата страна.

— Няма да мръднат — каза Петър Маринков. — Дъждът ще ги сплеска.

Той говореше за мишлетата.

Дъждът не беше много силен, за да ги сплеска. Но беше студен, ръмеше съвсем слабо от няколко дни и всичко бе прогизнато от влага. Мишлетата нито виждаха, нито можеха да се движат. Бръмбара не знаеше как ще ги сплеска дъждът, освен ако не завали по-силно, та да ги удря отгоре, докато ги очука хубаво. Ама затуй трябва да завали по-силно, реши той.

Ритлите се изпълниха догоре. Петър Маринков изведе воловете, за да ги впряга, а от къщи излезе брат му и изкара овците. Овцата на Бръмбара се размърда, щом видя стадото, обади се, постоя, сякаш учудена от нещо си, после пак се отпусна и дългата ѝ глава увисна надолу, извита на една страна. Тя стоеше до своя стопанин и помръдваше насечените си уши от туй, гдето всяко лято ѝ пускаха кръв все на ушите, с ножа. Овчарят тъй знаеше да пуска кръв и всеки път тъй пускаше — стисне овцата между нозете си и сече с ножа. На нея много години ѝ бяха пускали кръв и затуй ушите ѝ бяха целите нацепени. Но ѝ служеха още добре — добре чуваше с тях.

Жената на Петър Маринков си скръсти ръцете и гърдите ѝ, едри и кръгли, надуха ризата, но тя никак не се смущаваше от гърдите си. Бе наметнала едно старо палто на мъжа си, цялото оплескано със син камък, защото с него той пръскаше лозето.

— Ти иди да вземеш туй-онуй — каза Петър Маринков на жена си. — А аз ще впрягам.

— Добре — каза жената. — Аз ще отида да взема туй-онуй, пък ти впрягай.

Петър Маринков зажегли воловете и отиде да отвори вратника, а жена му донесе една патица и я тури в колата. Патицата подвикваше, но като я туриха в колата, се успокои и млъкна.

— Хайде! — каза Бръмбара и подкара овците.

Неговата овца изтича, намести се в стадото, а стадото се изниза през вратника и заситни по края на шосето, защото там тинята бе по-мека и не набиваше копитата. Петър Маринков качи жена си в колата и окачи капистрите на ярема. Тримата мъже тръгнаха по средата на

шосето. Беше се съмнало, но полето сивееше още. Дърветата стърчаха измръзнали и почернели. Мъжете пушеха и мълчеха и така минаха през моста, после покрай черказката парна мелница — там имаше неколцина мливари, които разтоварваха чували от колите, а добитъкът стоеше мокър сред оглозганите стъбла на царевичака. Високата и черна тръба на мелницата изхвърляше пушек и туй много хареса на мъжете. През вратата се виждаха кошове и каиши, каишите се движеха, пляскаха, нещо свистеше и бумкаше и се лутаха хора.

— Трябва да продам прасето — каза Бръмба. — Само ми яде храната. Колкото повече яде, толкова повече става на трион и му расте зурлата.

— Това е сръбска порода — каза Петър Маринков. — Сръбските свине не пълнеят.

— Ти остави, че не пълнее — каза Бръмба. — Ами щурее. Нощеска цяла нощ съм го дирил.

— Аз чух, че квичеше по едно време — каза братът на Петър Маринков.

— Квичеше то — плю Бръмба. — Чак като се върнах.

— Стока се не губи — каза Петър Маринков.

— Не се губи, но снощи, като си дойдох, го нямаше. Жената вика, че го пуснала от кочината да се изтича, а то изчезнало. „Изчезна, казва, и го няма никакво.“ Обиколих селото — няма го. Да не е игла, та да изчезне. Отбих се в кръчмата, разпитах този и онзи, не са го виждали. Къде ще го видят, то вече се стъмнило. Мамка му и прасе, ами сега къде да го диря!? Ако се е навряло в гората, ще го изядат вълците.

Бръмба запуши.

— Няма да го изядат — каза Петър Маринков. — Сръбските свине са свирепи.

— И аз тъй си помислих, но ако са повече вълците, ще го изядат. Мислих, мислих, пък тръгнах да го търся.

— В тъмното?

— В тъмното ами. Търсих покрай реката — няма го. Намерих брод, почнах да се събувам. Водата студена, та ме преряза. Обух се, тръгнах от другата страна, из нивите. Нищо се не чува и нищо се не вижда. Почнах да мамя. Мамя, мамя, мамя, па се спра. После слушам, слушам, слушам — нищо няма. Мамка му и прасе, никакво се не

обажда. Пак мамя. Ма-амя, ма-амя, ма-амя, па пак слушам. Нищо няма. Хайде после натам, та в гората под Петлова чука. Може да се е навряло в гората, да търси дивячка под шумата или желъд. Нищо се не вижда в гората, очите си изповадих, ама като съм тръгнал да го търся, не мога да се върна. Спрях се в гората, пък пак почнах да мамя. Ма-амя, ма-амя, ма-амя, па се спра. После слушам. Слу-ушам, слу-ушам — никого няма. Мамка му и прасе, никакво се не обажда. Пак мамя. Ма-амя, ма-амя, ма-амя, па пак слушам. Нищо няма. Хайде после още навътре в гората, в едни тръни се наврях, пък и в едни шипки, целия ме одраха.

— Туй, шипката, като се закачи, не можеш да я откачиш — каза братът на Петър Маринков. — Абе като че с ръце те хваща.

— Точно така — съгласи се Бръмба̀ра и погледна брата отвисоко, защото той бе много дълъг и много слаб, с две глави стърчеше над другите, отделно от шапката. А и шапката му беше дългнеста. — И къпината е същата. Като се закачи, и не можеш да я откачиш. Дере и къса. А аз, като се намъкнах в шипките, едва се измъкнах. Измъкнах се, та на една поляна. И в края на поляната — нашето прасе. Белее се, очите му светят. „Гъци-гъци, гъци-гъци, гъци-гъци“ — викам му, а то не мърда. Мамка му и прасе! Тръгнах към него — не мърда. Ритнах го — не мърда. То излезе един изгнил пън, от онези, дето нощем светят.

— Детето ми разправя, че даскалът им разправял, че такива пънове не знам какви си били. Той им разправял.

— Какво ще им разправя даскалът, аз сам го зная — каза Бръмба̀ра. — Изгнил пън и свети. Помен няма от прасето. Въртя се на поляната, мисля си и си премислям, пък пак почнах да мамя. Ма-амя, ма-амя, мамя, пресъхна ми устата; па се спра. Слушам, слушам, слушам — нищо няма. Мамка му и прасе, никакво се не обажда. Хайде после през гората, през гората, та чак на Петлова чука.

— Чак на Петлова чука? — пита братът на Петър Маринков.

— Чак горе. И оттам като започнах да мамя: „Гъци-гъци, гъци-гъци, гъци-гъци“ — па се ослушам. Слушам, слушам — нищо няма.

— Брех, мамка му стара — каза Петър Маринков.

— Ами да — каза Бръмба̀ра. — Слушам, слушам, слушам...

Той щеше още да разказва, но ги настигна камион. Камионът прогони овците в нивите, оплеска селяните с кал до ушите, защото гумите му разбиваха всичко под себе си, и докато се усетят, настигна

колата с воловете, нещо там изтреця, нещо хвъркна във въздуха, воловете извиха, а жената на Петър Маринков взе да пици и те видяха патицата. Патицата тичаше тромаво, люлеейки се през нивата, и пляскаше с крилата да си помага в тичането. Петър Маринков се спусна към колата и видя, че камионът е счупил една левка. Левката беше на пътя. Жена му седеше отгоре между ритлите, държеше се за тях и викаше, че камионът я бил прегазил.

— Такива трябва да ги трепят направо — каза Бръмба и плю на шосето. — Той може да те прегази, както си стоиш. Мотори им дали, а акъл не им дали.

— Трябва да ги трепят — каза Петър Маринков.

Най-много се разсърди братът.

— На пита ще ги направя, само да ми падне — каза той. — Така ще го направя, че кокалите си няма да събере. Ще го попилея аз него. Можеше и човек да загине.

— Я ти иди хвани патицата! — каза Петър Маринков. — Пък ще видим.

Братът бе кривокрак, но тичаше чевръсто. Той се спусна през нивата и макар че цървулите му се налепиха с кал и станаха като воденични камъни, настигна патицата и я захлупи с палтото си. После тръгна към колата, като стискаше патицата под мишница, а тя подвикваше още изплашена.

Тогава селяните видяха шофьора. Той вървеше бързо по шосето към тях и носеше в ръката си манивела. Беше целия блед и преди още да стигне до мъжете, почна да размахва манивелата и да вика:

— Неграмотници, за вас няма ли правилник за движение, не знаете ли вие правилника бе, та се движите вляво? Вървите и се движите вляво и пет пари не давате за правилника! Че аз мога тъй и катастрофа да направя, и в затвора заради вас да отида, бе. Аз две деца имам, кой ще ми гледа децата?

— Само ти имаш деца! — каза Петър Маринков. — И ние имаме деца.

— Имате — каза онзи, — а пък вървите и се движите вляво!

— Пътят е на всички бе, другарю — каза Бръмба. — Няма да го делим.

— Той е на всички — каза онзи, — но си има правилник. Или искате сега да дойде контролата, та да ни тегли по една глоба на

всичките. Контролата ли искате?

Нашите му казаха, че хич не им трябва контролата.

— Каква контрола бе — каза Бръмбара. — Ние си вървахме съвсем мирно по пътя. Нека ти кажат и другите. Аз прасето си бях изгубил нощес, та къде ли не го търсих.

Братът на Петър Маринков, който се заканваше свирепо, стискаше миролюбиво патицата под мишница и мигаше срещу шофьора. Жената все още се държеше за ритлите и гледаше отгоре. Овцете, скупчени на шосето, стояха и слушаха навели глави. Бръмбара видя и своята овца. Тя беше на края.

Онзи постоя с манивелата, поизгледа селяните и тръгна обратно към камиона. Братът тури патицата в колата, Петър Маринков изведе воловете от другата страна и те пак тръгнаха по шосето.

— Мамка му стара — каза братът. — Добре, че не стана катастрофа.

Съгласиха се, че е много добре, гдето не е станала катастрофа.

— Като постоях на Петлова чука — каза Бръмбара — и разбрах, че и там няма нищо, взех да си мисля дали да мина от другата страна, може да се е свряло някъде или да е заспало.

— Кое? — не го разбра Петър Маринков.

— Прасето — каза Бръмбара. — Може, викам си, да е заспало и затуй не ме чува. Ще трябва по-силно да мамя. Па като почнах да викам: „Гъци-гъци, гъци-гъци, гъци-гъци“ — и чувам, че по едно време кучетата на гмитровчени залаяха. Слушам, слушам, слушам — нищо няма. Пак мамя. Мамя, мамя, мамя, па се спра. Мамка му и прасе, никакво се не обажда.

— Прасето не можеш да го събудиш, ако заспи — каза братът на Петър Маринков. — То има мръсни уши и нищо не чува с тях. А пък ако си е завряло главата в шумата, хич няма да те чуе. То с главата и ушите се завира в шумата. Нали съм виждал.

— Абе и аз съм виждал — каза Бръмбара. — Нали съм го виждал в кочината. Като къртица се завира бе. Завре се в сламата, та само опашката му стърчи. Мина ми туй през ума, но мога ли да тръгна из гората в това тъмно, та да търся една свинска опашка.

— Къде ще намериш в тъмното свинска опашка — съгласи се Петър Маринков. — То цяло прасе не можеш да намериш, та опашка.

— Не, то може, но да попаднеш точно на опашката — каза Бръмбара.

— Ако попаднеш точно на нея, да.

— Знам аз, ама работата е как да попаднеш на нея. Знаете какви са големи горите на Петлова чука.

— И са големи, пък е и тъмно. Освен да почнеш да ровиш наред в шумата, та дано го настъпиш.

— Ама и това не е сигурно, защото можеш да вървиш и да газиш шумата, а пък то да се е заровило на една педя от краката ти и да не го разровиш. Даже на една педя да минеш до него, и пак няма да го видиш.

— Нито ти него, нито то тебе.

— Дума да не става, така е.

— Така е, но като се хванеш, а върни се!

— Не може да се върнеш, като си се хванал.

— А, ще се върнеш! Хванеш ли се веднъж, няма връщане.

— Всяка работа е такава. Като я хванеш, не можеш да я оставиш на средата на пътя.

— Абе аз знам, че е така. Ама то туй не е като жена да я хванеш, пък да не я изпускаш. Знаете колко е голяма гората на Петлова чука. Как ще я хванеш цялата?

— То и жената не е чак толкова сигурна — каза братът на Петър Маринков. — Като сапуна е тя.

— Не знам дали е като сапуна. Пък може и като сапуна да е.

— Същата е — каза братът, който, макар и позастарял, още не бе женен, но бе имал работа с една жена и тъкмо заради това мислеше, че познава жените. — Не виждаш ли, че сапунът, когато най-добре го стискаш, най-лесно се изплъзва из ръцете ти. Колкото повече го стискаш, толкова повече се изплъзва.

— Не зная дали е така за жената, ама за сапуна е точно така — каза Бръмбара. — Та като си вървя аз из гората, все туй си мисля: как да я намеря тази свиня и къде може да я намеря? Гърлото ми пресъхна, краката ми се побиха като на маневри и най-последно не издържах и си тръгнах към село. Викам си, може пък да се е прибрала свинята.

— Ами да — каза Петър Маринков.

— Пък тя се прибрала — каза Бръмбара. — Отворих кочината и гледам, в ъгъла, дето е сламата, стърчи една опашка. Прибрала се и се

напъхала цялата в сламата.

— Тя твоята станала като на маневри — каза Петър Маринков. — Така ни караха нас да превземем един баир и си изплежихме езиците, докато стигнем билото, защото там била пленена кухнята ни с храната. Като превзехме билото, нищо не намерихме там и чакахме още половин ден да дойде кухнята. Тя била зад нас и съвсем бавно си се движела, а пък ние си изплежихме езиците. И твоята работа тъй излязла.

— Същата — каза Бръмбара. — Два пъти газих реката, всичко кръстосах, а като се върнах, мамка ѝ и свиня, тя се навряла в кочината. Няма да ти се размине така, казах си, пък влязох в кочината и я ритнах по задницата. Свинята се обърна към мене, взе да мига, ама клечи на задницата си и разбра, че съм много ядосан.

— Животните усещат.

— Смее ли да не усети. Усети тя и още как усети, ами клечи и ме гледа право в очите.

— Знае тя — каза Петър Маринков.

— Смее ли да не знае! — завъртя глава Бръмбара. — Гледа ме, значи, и мига.

Те не можаха да разберат какво точно е станало по-нататък, защото жената ги повика да видят вола — изхвърлял с крака все на една страна.

Мъжете спряха воловете. Животните дишаха тежко, от хълбоците им димеше пара. Небето продължаваше да изстиска своята влага върху тях. Овцете стояха скупчени до шосето, забили глави една в друга, покорни, с натежали от дъжда руна. Напред се точеше пътят, сив и кален, притиснат от два реда канадски тополи, черни и лъскави. Селяните се опитаха да вдигнат крака на вола, но животното се стъписа изплашено. Те го притиснаха до процепа и Бръмбара успя да вдигне крака му. Животното се почувствува безпомощно, притихна и започна да трепере изплашено. Бръмбара надникна и видя, че едната подкова виси върху копитото. Другите почнаха да я въртят, да я извиват, докато я измъкнаха от гвоздеа и Петър Маринков я хвърли на пътя. Тя подскочи само веднъж и иззвънтя. Дочула звъntenето, патицата се обади от колата, послуша се и не получила отговор, отново подвижна.

Овцете вдигнаха мокрите си глави и очите им, изпъкнали и разтворени, търсеха звъна. Те видяха само колата и воловете. Дъждът ги удряше по изпъкналите очи студено и гъсто и животните отново наведоха главите си, защото само тъй можеха да скрият очите си.

Воловете потеглиха и от двете им страни се раздвижиха бавно тополите. Те не виждаха пред себе си, виждаха само дърветата и зад дърветата нивите, където бяха орали.

Мъжете виждаха нивите, без да ги гледат. Те гледаха пред себе си, но някъде в тях се търкаляха и тези ниви, защото ги бяха орали; после зад нивите се извиваше реката и те я виждаха в себе си как се провира синкава и ленива, после от другата страна стърчаха горите на Петлова чука, а още по-нататък бе самата чука с бандерата. Всичко това бе скрито във влагата и мъглите, но селяните проникваха в него и то проникваше в тях, защото животът им бе безкрайно кръстосване през него.

То се търкаляше в тях, вътре, много дълбоко, ту студено, ту синкаво, ту облечено в светлина и трептящо от жегата, ту обагрено, ту лятнозелено, търкаляше се, въртеше се и неговият кръговрат беше безшумен и мъжете усещаха капките, които се изстискаха от това въртеливо движение и капеха върху сърцето отмерено и спокойно, и при всеки допир сърцето се свиваше, сетне отпускате мускулите и пак се свиваше, и пак се отпускате и това разнасяше по жилите същото трептене и ударите бяха като ехо, което никога не може да бъде попито и което никога не умира, тъй както не умира въртенето на колелетата пред тях и въртенето на земята и слънцето. Но те само усещаха природата на Черказки, макар че я нямаше сега наоколо, защото наоколо бе само мъглата, стеснила хоризонта и скрила всичко в себе си, онази студена и мокра мъгла, която притиска есенно време земята толкова плътно, че дори звуковете не могат да се чуят, а умират тутакси под нея, сякаш сме ги произнесли в себе си и само за себе си; дори колелетата, изядени и твърди, не можеха да кънтят върху настилката на шосето. Но макар и да не кънтяха, те се търкаляха, търкаляха се едно след друго и едно в друго, премятаха спиците си, търкаляха се, теглени от воловете, а отгоре беше стоката, до върха на ритлите, патицата, извила глава, и жената на Петър Маринков, хваната за ритлите.

Освен всичко това Бръмба̀ра носеше в себе си и своята сръ̀бска свиня с настръ̀хнала четина, едно неспокойно дългокрако животно, наежено и гър̀баво. То преораваше всичко със зурлата си, сякаш земята беше създадена за неговата зурла, търсеше корените на всичко, опустошаваше го, изтръ̀гваше корените му, космати и сладки, горчиви и възлести, остри като шила и безвкусни. То ореше всичко и навсякъ̀де, дишаше и ореше със зурлата си, странно мека и хлъ̀згава.

Мека и хлъ̀згава!

Страшна зурла!

Този звя̀р сега въртеше своя четинест свредел в Бръмба̀ра и той виждаше животното, изправено вър̀ху тънките си нозе, изгър̀бено, как души, мига насреща му, движи лениво зурлата си и го гъ̀деличка някъ̀де въ̀тре. Онези до него говореха за други неща, но той не можеше да се сдър̀жи, защото онова там го гъ̀деличкаше, и каза на Петър Маринков:

— Гледа ме и мига, а аз като замахнах, та по зурлата.

— Кое, бе? — не разбра Петър Маринков.

— Прасето — каза Бръмба̀ра. — Прас по зурлата, значи. То има една зурла, половин метър напред стър̀чи.

— Тъ̀й му се пада!

— Добре, ама като го ударих, аз го ударих в зъ̀ба. То има един извит зъ̀б, корените дето кър̀ти с него, пъ̀к улучих право в зъ̀ба, та си побих ръ̀ката.

— Вярно, че то има предни зъ̀би, дето с тях режи корените. Добре че то не ти е прерязало ръ̀ката.

— И аз тъ̀й викам: добре, че не ме осакати. Пъ̀к като го ритнах после в корема, веднъ̀ж го ритнах, ама силно. То и корем няма, коремът му се е залепил на гър̀бината.

— Затуй е така изгър̀бено — каза Петър Маринков.

— Жена ми дотича, разписка се, щя̀л съм да го пребия. Тя добре, че се разписка, иначе щях да го пребия.

— Няма загуба — каза братът. — Ще се изяде.

Бръмба̀ра млъкна и тримата дълго време вър̀вяха мълчаливо по пъ̀тя. После стигнаха рампата на железопътната линия, бариерата бе спусната, там чакаха половин час, имаше голямо задръ̀стване, братът и Бръмба̀ра отидоха да пазят овцете, а Петър Маринков застана до воловете, за да не се подплашат от влака. Воловете не се подплашиха,

но овците почнаха да се блъскат една в друга, някакво младо конче взе да цвили и се връза в тъпканицата. Разместиха се каруци, някъде нещо строшиха, един почна да вика с цяло гърло към някого: „Къде гледаш бе, та си не вардиш вола? Щеше да ме изкорми като риба!“ Кучетата, навързани зад каруците, намериха убежище под каруците; макар че и там не беше съвсем спокойно, но все пак имаха малка защита. Влакът отгърмя, потокът се изсипа през прелеза, разля се, загърмяха каруци, някакъв мъж се блъскаше и търсеше нещо загубено, но го отхвърлиха настрана, той постоя малко, после почна да тича, защото конете му бяха останали сами, а насреща им идваше също такъв поток от другата страна на прелеза. Овците се юрнаха по железопътната линия, сетне възвила из нивите. Бръмбара и братът тичаха подир тях, настигнаха ги и ги възвиха към шосето. Постепенно потокът се успокои, хората спряха да викат, само гдето подканяха конете или воловете. Нашите селяни чуха малко по-късно викове: „Варди се! Варди се!“ — и видяха трима човека да водят един бик. Двама бяха отпред, от двете страни на животното, държеха синджирите така, че да не може то да тръгне нито наляво, нито надясно, а отзад вървеше трети — бикарят. И той стискаше синджир. Трите синджира се събираха в една халка, окачена на муцуната на бика. Тримата бяха гмитровчени и откарваха общинския бик в града. Животното държеше главата си наведена, сякаш ей сега ще се хвърли да бодне пътя, дишаше свирепо, но тримата гмитровчени никак не се бояха от него, а стискаха синджирите си и всеки от тях държеше по едно късо дърво в ръката си.

— Откарват го на кланицата — каза Бръмбара. — Не си гледа вече работата. Тъй както го водят тримата, ще излезе касапинът с един чук и право в челото. Аз съм гледал как ги трепят биковете.

Той си спомни как водил веднъж кравата при този бик и почна да разказва и тъй както разказваше, видяха пред себе си града. Възвиха още в началото по една улица, много кална, но тя беше по-пряка и излязоха на пазара.

Пазарът бе задръстен с коли и добитък чак до интизапното управление. Някои бяха дошли много рано, защото добитъкът им бе успял да изпоска сеното, турено до яремите. Петър Маринков видя коли, натъпкани догоре с тикви, толкова много натоварени, че ритлите им се бяха огънали. Тук и там имаше цели планини от тикви, докарани

от стопанствата. Край тях спираха камиони и оттам стоварваха още тикви.

Имаше всякакви — черни и лъскави от дъжда, пъпчиви и жълти, имаше дългнести бели тикви, други кръгли, но едри, едва можеш да ги обхванеш с ръце. Петър Маринков погледна своята кола. Ритлите бяха пълни догоре с тикви, все жълти, тук и там имаше по някоя черна, но съвсем малко. Върху тиквите седеше жена му и стискаше патицата.

— Тиквите никак няма да вървят — каза Бръмба. — Я виж що тиква е! За сто години не могат да ги изядат свинете.

Петър Маринков се колебаеше дали да разпрегне, зад него напирара и други коли, те също караха тикви и също тъй спираха и се колебаеха дали да разпрягат. Между краката на хората се блъскаха кални и мокри овце, носеше се блеене, никой никого за нищо не питаше.

— На този пазар всички са дошли да продават, но никой не е дошъл да купува — каза Бръмба. — Да си тръгнем ние, докато е още раничко.

— Тогава защо го правят този пазар, като не купуват? — почна да се сърди братът.

— Защото си е пазар — каза му Бръмба. — Може да се купува, може и да не се купува. Но трябва да си има пазар.

Тримата постояха, попушиха, после възвиха овците пак по същия пряк път; след овците вървяха воловете, водени от Петър Маринков. Излязоха на шосето, дъждът си ръмеше спокойно, мъглата лежеше неподвижно върху земята. По пътя ги настигнаха и други мъже от селото, групата порасна, станаха десетина мъже.

Овците вървяха напред, подир овците вървеше колата с воловете, върху колата седеше селянката, до селянката лежеше патицата. Най-отзад бяха мъжете, пушеха, говореха нещо и Бръмба се сети пак за прасето си.

— Знаете ли как си загубих снощи прасето? — попита Бръмба селяните.

Те не знаеха как си е загубил прасето и го попитаха.

Бръмба почна да разказва и разказва през целия път чак до селото как се загубило снощи прасето, същото това слабо прасе, сръбското, с високите крака, гърбавото, дето муцуната му стърчи

половин метър напред, и ако го пуснеш да рови небето, Халеевата комета ще надмине.

Издание:

Йордан Радичков. Свирепо настроение
Разкази. Второ издание

Редактор: Марта Владова

Художник: Петър Добрев

Технически редактор: Ронка Кръстанова

Коректор: Станка Митрополитска

Издателски № 8716. Печатни коли 6,50. Формат 84/108/32
ISBN 954-445-022-х

Издателство „Христо Ботев“, София

Предпечатна подготовка: МИС — ИПК „Родина“

Печат: ДФ Полиграфически комбинат, София

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.